

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HERLUF NIELSEN

KRONOLOGI

DHF'S
HÅNDBØGER

KRONOLOGI

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS
HÅNDBØGER

HERLUF NIELSEN

KRONOLOGI

VIBORG 1962

TRYKNINGEN ER STØTTET AF
DEN HIELMSTIERNE-ROSENCRONESKE
STIFTELSE

I samme serie foreligger tillige
Knud Prange: Heraldik og Historie

Dansk Historisk Fællesforening har om tilsvarende
emner udgivet:
Knud Prange: Heraldisk Nøgle til Nyt Dansk Adelslexikon

FORORD

I 1922 udkom 2. udg. af Johannes Steenstrups Tidsregning (med udførlig litteraturliste). Bogen har været udsolgt i adskillige år, og dette gælder også Bauers Calender 601—2200, der udkom i 1868.

Efter aftale med Dansk historisk fællesforening er nærværende lille kronologi blevet udarbejdet til afløsning af ovennævnte bøger samtidig med, at Bauers Calender vil blive udsendt i nytryk.

Da pladsen har været begrænset, har det vist sig nødvendigt at udskyde en del mere specielt stof, som derfor må opsøges i de større håndbøger. Af samme grund er det indledende rent »tekniske« stof indskrænket til det mindst mulige. Det er dog forfatterens håb, at bogen vil kunne vise sig nyttig som en første introduktion i tidsregningens problemer.

Til belysning af udviklingen påsketavle — annaler — kalendarium bringes der tre illustrationer: Fig. 1: hentet fra R. L. Poole, *Chronicles and Annals* (efter ms. i Kloster Einsiedeln); fig. 2: fra Colbatzannalerne, nu i Westdeutsche Bibliothek (tidl. Preuss. Staatsbibliothek) Marburg/Lahn, Cod. theol. lat. 2° 149 f. 20v, og fig. 3: fra Skovklosters kalendarium, Kgl. Bibl., Kbh. E donat. var. 2° 52 f. 23v.

Ud over de forkortelser, der er optaget i DHF.s nye liste, benyttes betegnelsen »Atlas« for Corpus diplomatum regni Danici I—VII (Kbh. 1938).

Iøvrigt erkender forfatteren sin gæld til Ginzler, Grotefend og Rühl, hvis værker har dannet det vigtigste grundlag for denne lille bog.

NOGLE VÆSENTLIGE VÆRKER

- F. K. Ginzel*: Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie I—III (Leipzig 1906—14; udtømmende litteraturhenvisninger for tiden før 1914). — Dens hovedresultater gengivet af
- J. Fr. Schroeter*: Haandbog i Kronologi I—II (Kria. 1923—26; desuden særnordisk stof).
- F. Rühl*: Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit (Berlin 1897).
- H. Grotefend*: Zeitrechnung des Deutschen Mittelalters und der Neuzeit I—II (Hannover 1891—98) og *samme*: Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit (10. opl. 1960).
- A. Giry*: Manuel de Diplomatique (Paris 1894, uforandret nytryk 1925), Livre II s. 79—314.
- Bedae*: Opera de temporibus er sidst udgivet af Ch. W. Jones (Cambridge, Mass. 1943) som Publication No. 41 of the Medieval Academy of America; heri findes *De ratione temporum* s. 173—291.
- N. Beckman*: Tideräkning och historia (Stockholm 1924; navnlig matematisk kronologi).
- Nordisk Kultur* Bd. XXI: Tidsregning (Stockholm-København-Oslo 1934).
- Nils Lithberg*: Computus med särskild hänsyn till Runstaven och den borgerliga kalendern (Stockholm 1953; Nordiska Museets Handlingar 29).
- Bibliothèque Byzantine*: Traité d'études Byzantines, publié par P. Lemerle, Bd. I: V. Grumel, La Chronologie (Paris 1958).
- R. L. Poole*: The Beginning of the Year in the Middle

Ages (Proceedings of the British Academy 1921—23 p. 113—38, genoptrykt i *Studies in Chronology and History* (Oxford 1934)).

C. R. Cheney: *Handbook of Dates* (London 1945).

G. Schreiber: *Die Wochentage im Erlebnis der Ostkirche und des Christlichen Abendlandes* (Wissenschaftliche Abhandlungen der Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen 11. Köln-Opladen 1959).

F. H. Colson: *The Week*. Cambridge 1926.

H. Bresslau: *Handbuch der Urkundenlehre* II, 2 (Berlin-Leipzig 1931) s. 393—441.

A. Largiadèr: *Natal- und Circumcisionsstil in Zürich* Mittheilungen des österreichischen Staatsarchivs III (Wien 1950) s. 426—466).

INDLEDNING

Kronologi betyder tidsregning, beregning af tiden, »opmåling af tiden.« Denne gren af videnskaben har to aspekter: 1. den matematiske kronologi, som undersøger de forskellige tidselementer og sammenligner dem, navnlig ved at se dem i relation til himmellegemernes bevægelser, som — målt med et menneskes opfattelse — er uforanderlige; 2. den historiske kronologi, som beskriver de systemer for tidsregning, som hver enkelt folkeslag til et hvilket som helst tidspunkt har indført for at skabe fasthed i den daglige tilværelse.

Man har med rette understreget, at målesystemet for tid hviler på naturgivne enheder: dag og nat (døgnet), årstiderne, i ældre tid også månens vekslende »slukning og tænding.«

Døgnet fremkommer ved jordens omdrejning om sin egen akse. Det defineres som en enkelt hel omdrejning. Det opdeles i 24 timer. Man skelner mellem *soldøgnet*, der alene har betydning for kronologien, d. v. s. tiden mellem to kulminationer af solen = de 24 timer, og *stjernerdøgnet*, d. v. s. tiden mellem to kulminationer af en bestemt stjerne; det beløber sig til 23 timer 56 min. 4 sek. Den lille forskel skyldes, at jorden samtidig med omdrejningen om sin egen akse også bevæger sig fremad i sin bane omkring solen.

Året er den tid, der går, indtil solen igen indtager samme stilling i forhold til jorden. Dette år kaldes derfor *solåret* eller det tropiske år eller ækvinoktialåret.

Det udgør 365 dage 5 timer 48 min. 46 sek. Heroverfor står *stjerneåret*, d. v. s. den tid, det tager for solen at gennemløbe sin bane fra en fiksstjerne, til den atter når den. Det udgør 365 dage 6 timer 9 min. 10 sek. *Det er dog alene solåret, der har kronologisk betydning.* Forskellen mellem de to år skyldes fiksstjernernes tilsyneladende bevægelse (præcessionen).

Mand og mand imellem må man af praktiske grunde regne med hele døgn; derfor fikserer man året til 365 dage. Hvis man ikke tager hensyn til de overskydende timer, min. og sek., får man et vandrende solår, eftersom nytårsdag hvert 4. år vil komme een dag tidligere. I løbet af ca. 1460 år vil nytårsdag da have gennemløbet hele året (således f. eks. i Ægypten). Solåret bliver derimod fast, hvis man tager hensyn til resten ved indførelse af en skuddag, dannet ved addition af overskuddet fra hvert år.

Månen og dens faser: nymåne, 1. kvarter, fuldmåne, sidste kvarter og næ har også spillet en betydelig rolle for kronologien. Faserne skyldes månens kredsløb om jorden og dennes stilling i forhold til den belyste del af månen.

Månens omløb *om jorden* kaldes den sideriske måned, d. v. s. den tid, der forløber, inden den atter når til en bestemt stjerne; den udgør 27 dage $7\frac{3}{4}$ time. Heroverfor står tidsrummet *mellem to tændinger af nymånen*; det udgør 29 dage 12 timer 44 min. 2,98 sek.; det kaldes *den synodiske måned*, og *den alene har betydning for kronologien.*

Også her må man af praktiske grunde regne med hele døgn og får derved månemåneder på skiftevis 29 og 30 dage; 12 månemåneder udgør 354 dage. Der er da et overskud på 8 timer og 48 min., som man tager hensyn

til ved hvert 3. år at indskyde en skuddag. Et sådant måneår vil dog alligevel vandre ligesom det frie solår; men man kan gøre det fast ved med passende mellemrum at indskyde en 13. måned, og derved fremkommer *det bundne måneår*.

I kronologien anvendes ofte følgende termini:

Kalender, af senlat. *calendarium*, regnskabsbog — renter af gæld betales den 1. i måneden (*calendæ*) —, er en fortegnelse over årets dage efter uger og måneder med angivelse af astronomiske foreteelser, festdage og i lidt ældre tid også markedsdage og flyttedage. Kalender i videre forstand vil sige det system, hvorefter tiden opdeles i år, måneder, uger og dage.

Almanak — ordets oprindelse usikker, jf. dog det nyeste forsøg på en forklaring af H. P. J. Renaud i *ISIS* 37 (1947) s. 44—46 — betyder det samme som kalender: fortegnelse over årets dage, måske med lidt større vægt på det astronomiske stof.

Efemerider, græsk: dagbøger, dagblade, er tabeller, der for tidspunkter med lige store mellemrum angiver, hvor på himlen man skal søge sol, måne, planeter, komet m. m.

Epoke, græsk: tilbageholdelse, standsning, betegner det tidspunkt, der indleder en tidsregning; anledningen er en vigtig begivenhed — verdensomfattende eller mere lokalt betonet. Kan også betegne tidsrummet, som omfattes af den givne tidsregning.

Æra, latin: *aera* i betydningen regnskabspost, tal i regning, betegner dels det samme som epoke, dels hele den tidsregning, der har sit udgangspunkt i en bestemt begivenhed.

Cyklus, latin: *cyclus*, græsk: *kyklos*, kreds, ring, er et

givet antal år, efter hvis forløb bestemte særegenheder ved et kalenderår gentager sig.

Komputistik (computus ecclesiasticus), kirkelig tidsregning, er dels grundlaget for tidsregning efter juliansk kalender og årtælling efter Kristi fødsel, dels de metoder, hvorefter de bevægelige kirkelige festers plads i de enkelte år beregnes. Heraf betegnelsen *komputist* for den, der har specialiseret sig i disse metoder.

SOLÅRET

Som ovenfor antydnet (jf. s. 10) kendes solåret hos ægypterne som *det vandrende solår*, idet man ikke tog hensyn til den overskydende rest på godt 5 timer. Efter en periode på ca. 1460 år (»Sothisperioden«) faldt nytårsdag atter sammen med det borgerlige års begyndelse. Efter traditionen skal Cæsar have lært solåret at kende i Ægypten.

I Rom havde man nemlig vistnok haft et måneår. Da det er 11 dage kortere end solåret, kunne det kun holdes på plads i forhold til årstiderne ved, at man hvert år indskød et passende antal skuddage (*dies intercalares*), men i de sidste år før Cæsars kalenderreform var systemet gået i forfald, fordi pontifex maximus i Rom, hvem tilsynet med kalenderen påhvilede, af politiske grunde undlod at indføre skuddagene. Cæsar, der også beklædte stillingen som pontifex maximus, greb da ind. År 46 f. Kr. blev forøget til 445 dage, for at man kunne begynde i nærheden af den korteste dag. Derefter fastlagdes året nu til 365 dage (»det julianske år«), og hvert 4. år indskød han, der anså forskellen mellem kalenderåret og det tropiske år for at være ca. 6 timer, en ekstra dag, *skuddag* (*dies intercalaris* eller *bissextus*), til udligning heraf; hvert 4. år kaldtes herefter *annus bissextus* eller *bissextilis* (skudår) i modsætning til de øvrige, der hed *anni communes* (almindelige år). Skuddagen blev fastsat til at være 25. februar med navnet *bissextus*, kaldt således efter sin plads i den romerske kalender efter VI.

kalendas martias (Ϸ: 24. feb. i de alm. år; nogle forfattere anser dog skuddagen for at være placeret foran VI. kal. mar.). Visse forudsætninger for Cæsars reform kan være hentet i romernes eget *annus magnus* på 4 måneår, der også undertiden kaldtes *lustrum*, fordi der påbødes en renselse af folket hvert 4. år; men oplysningerne om disse forhold er iøvrigt usikre, og et lustrum opgives til både 3 og 5 år. — I middelalderen indtil 15. årh. opfattede man 24. februar som skuddagen, hvorfor Mathiasdagen i skudåret som oftest blev 25. februar.

I Grækenland, hvor man havde et måneår på 354 dage, må man tidligt have følt nødvendigheden af at skaffe et regelbundet forhold mellem dette og solåret. Efter traditionen påviste Meton, at 235 synodiske månemåneder er lig med 19 solår. Dette overtoges i middelalderen på den måde, at 235 måneder sattes lig 19 julianske år à $365\frac{1}{4}$ dag. Disse år deltes op i måneder à 30 og 29 dage skiftevis; dertil indskødes 7 skudmåneder à 30 dage (*Menses embolismales*) samt i 19. år $4\frac{3}{4}$ skuddage (*dies embolismales*) af hensyn til skuddagene i de 19 julianske år. Ialt fordelte man da 6940 dage, selv om der kun var 6939 til rådighed. Den herved opståede vanskelighed løstes ved at udelade en dag i det 19. år i cyklus, det såkaldte *saltus lune* (*månespringet*). Aleksandrinerne placerede udeladelsen i den synodiske juli måned, heraf udtrykket *saltus lune secundum egyptiacos*, medens Beda udelod dagen i den månemåned, der begynder 27. oktober (*saltus lune secundum Romanos*). Den aleksandrinske metode blev almindeligst.

Når en nittenårig cyklus er forløbet, indtræffer månens faser atter på de samme dage i de enkelte måneder, og ud fra den viden er det da muligt at bestemme månens alder, d. v. s., hvor lang tid der er forløbet siden

nymåne, under den forudsætning, at hele vor tidsregning er opdelt i nittenårige cykler. Det falder naturligt at give årene i den enkelte cyklus numrene 1—19.

I den middelalderlige kronologi valgte man år 1. f. Kr. som udgangspunkt for den første nittenårige cyklus. De nitten tal benævntes *gyldental*. Det valgte udgangspunkt for cyklusberegningen forenkler beregningen af ethvert års gyldental, idet man blot lægger 1 til det givne årstal og derefter dividerer med 19. *Resten* er da årets gyldental; er der ingen rest, er gyldentallet 19. Tabel over gyldentallene findes f. eks. i Grotefend, Taschenbuch der Zeitrechnung s. 130 Tafel III eller i Bauer, Calender s. 118—19, henholdsvis omfattende årene 400—2299 (de fire nederste rækker i tabellen tillige for 1—400 e. Kr.) og 601—2200 e. Kr. — Derefter indsætter man de 19 års nymåner i een kalender, idet man tæller fra juleaften, således at alle nymåner i samme år får samme gyldental. En sådan kalender findes i Grotefend s. 131 Tafel IV eller i Bauer s. 124 («den stedsevarende julianske kalender»). Ved hjælp af disse tabeller kan man dels kontrollere opgivelser om månen i dokumenter, kalendrier og nekrologier, dels også opgivelser om sol- og måneformørkelser, fordi disse kun indtræffer henholdsvis ved ny- og fuldmåne.

Solcyklen. Da et år har 52 uger og 1 dag (skudår: 2 dage), vil det slutte på samme dag i ugen, som det begyndte, men skudåret dagen efter. Når 28 på hinanden følgende år er gået, vil året atter begynde på samme dag i ugen. Man kan da nummerere årene 1—28 for at angive deres plads i solcyklen; tallene kaldes *soltal*.

Da man satte systemet i forbindelse med vor nuværende tidsregning, valgte man et skudår, der begyndte en mandag, og dette gjaldt for år 9 f. Kr. — Derfor kan

man finde et givet års soltal ved at lægge 9 til det givne årstal og dividere med 28. *Resten* er da soltallet; er der ingen rest, er soltallet 28.

Da soltallet næppe er i brug efter det 14. årh., kan man ifølge Grotefend opstille de år, der har soltallet 28 (= 0) i en række: 803, 831, 859, 887, 915, 943, 971, 999, 1027, 1055, 1083, 1111, 1139, 1167, 1195, 1223, 1251, 1279, 1307, 1335, 1363, 1391.

Hvis man derefter fra det givne årstal trækker det højst mulige, hentet fra denne række, er resten soltallet. Eks.: $1348 \div 1335 = 13$, d. v. s. *soltallet* for 1348.

Søndagsbogstav: For at kunne bestemme ugedagene i solcyklens 28 år tillagde man hver af årets 365 dage et bogstav blandt de syv første i alfabetet (A—G). 1. januar betegnedes *A*, 2. januar *B* 7. januar *G*, 8. januar *A* o. s. v. Det bogstav, der faldt på årets første søndag, blev årets søndagsbogstav, og alle dage i året med dette bogstav er søndage. *I skudår er der 2 søndagsbogstaver*, eet for søndagene før skuddagen 24. februar, det andet for søndagene efter. Derefter kombinerede man soltal og søndagsbogstav således, at udgangspunktet blev et skudår, begyndende en mandag 1. januar, som fik søndagsbogstaverne *GF*; 2. år i solcyklen fik søndagsbogstav *E*, 3. år *D* og således videre baglæns; det 28. år fik søndagsbogstavet *A*. Tabeller over årenes søndagsbogstaver findes dels i Grotefend s. 128 *Tafel I*, dels i Bauer s. 116. — I diplomer og ældre påsketavler finder man også de 7 bogstaver erstattet med romertallene I—VII (*A = I — G = VII*).

PÅSKEBEREGNINGEN

Blandt de bevægelige fester i året er påsken den afgørende, fordi alle de andres plads fastlægges ud fra den.

Både navnet påske og til dels dens plads i kalenderen er lånt fra jøderne, der fejrede deres påskefest på første fuldmånedag efter forårsjævndøgn. De første århundreders kristne holdt påske sammen med jøderne; men i Ægypten og rundt om det vestlige Middelhav ønskede man, at påskedag skulle falde på en søndag. Ved kirkemødet i Nikæa (325) enedes man om at fastsætte, at påskedag skulle være søndagen efter forårsfuldmåne. De nødvendige regler for beregningen af påsken i henhold til dette påbud blev dog først fastlagt i 525, efter traditionen af Dionysius Exiguus; men deres udbredelse sikredes afgørende ved, at Beda optog dem i sine skrifter. Dionysius bestemte, at fuldmåne skulle beregnes efter en nittenårig cyklus; han valgte da Metons cyklus (jf. s. 14). — Forårsjævndøgn forudsættes altid at falde den 21. marts. Ud fra disse to givne faktorer beregnes påskesøndag som *den første søndag efter første fuldmåne efter forårsjævndøgn*. Falder fuldmåne på en søndag, er det påskedag den følgende søndag. Ved fuldmåne forstår man i denne forbindelse luna XIV, d. v. s. månen 13 dage efter nymåne.

For at lette og sikre ensartede beregninger for de gejstlige myndigheder opstillede man såkaldte påsketavler, som indeholdt datoerne for påsken, beregnet under benyttelse af en række hjælpemidler. Den ældste og enk-

	Dies q[ua]ntas nate dni p[ap]ue			
	D CCCXXIII . VI .	XXIII .	III .	XI . IIID ap . exviii m[ille]m .
		Inf Dies ii aster nate dni romo .		
	D CCCXXII . VII .	III .	V .	XIII . R ap . cIII Nō ap . XII .
	D CCCXXV . VIII .	XX .	V .	XIII . XIK ap . cVII K ap . XII .
	D CCCXXVIII . VIII .	XXII .	VIII .	VII . XIII . V ID ap . exviii m[ille]m .
	D CCCXXV . X .	VII .	I .	XV . IIIK ap . cIIK ap . XII .
	D CCCXXVI . XII .	XXIII .	III .	XVI . XVI m[ille]m .
	V ICESIMVS QVARTVS CYCLVS DECENNOVENVS			
	A NNI I NDI IFA CON CYCLVM IIII DIES LXX			
	DNI NAS OTIO CT[er] CXXI .	LY -	LXXXI .	DOM .
	DNI NAS NES LYNN[us] .	REN .	NE .	PASC .
	D CCCXXVIII .	XVI .	III .	XVII . NON .
	D CCCXXIX .	XI .	IV .	XVIII . VIII .
	D CCCXXX .	XXVI .	VI .	XIX . ID .

Fig. 1.

leste fra 354 indeholder blot navnene på de romerske konsuler og påskedag omsat til den romerske kalender. De berømteste påsketavler er dem, der tillægges Dionysius Exiguus, og som offentliggjordes i 525. De indeholder 8 kolonner: 1) årene efter Kristi fødsel, 2) indikationer, 3) epakter, 4) concurrenter, 5) månecyklen, 6) luna XIV, 7) påskesøndag og 8) månens »alder« påskedag. Senere komputister øgede kolonnernes antal til 13; men Dionysius' system holdt sin førerstilling, takket være Beda.

Derefter bevaredes systemet nogenlunde uforandret indtil 11. årh. Fra da af begynder man at forenkle tavlerne ved at udskyde en del af rækkerne. I stedet for optager man f. eks. placeringen af 1. søndag i fasten og 1. søndag i advent samt kolonner med sol- og måneformørkelser. Endelig er det værd at mærke sig, at man — vistnok først i England og Belgien — allerede i 7. årh. efterhånden indskyder datoer for vigtige begivenheder, der var indtruffet i årenes løb; af denne beskedne begyndelse udvikler der sig efterhånden så mange tilføjelser, at man løser sig fra påsketavlens snævre ramme, og vi får dels kalendarier, dels annaler eller årbøger, jfr. fig. 1—3.

For som Dionysius at kunne beregne påsken i overensstemmelse med reglerne fra 325 måtte man kende både solens og månens stilling, det første af hensyn til ugedagen og det andet af hensyn til tidspunktet for fuldmåne. Derfor måtte man på en eller anden måde udligne måne- og solår. Efter en række famlende forsøg nåede man til at forene solcyklus og månecyklus, d. v. s. man gangede solcyklus' 28 år med månecyklus' 19 og skabte derved en ny cyklus på 532 år, *påskecyklus*. Efter 532 års forløb falder første fuldmåne efter forårsjævndøgn igen på samme måneds- og ugedag. Af de æl-

	VI	A	0109				
Hanno bellu' rōmē			0109	henricū regē rōmē			0109
Heru' gom normi f			0109	ing' Rodb' uict' c.			0109
Iudre. s. III	F		0109	Philipp' rex franco			0109
III			0109	J' succ' Iodoune' fili' c.			0109
V	B		0109				0109
VI	A		0109				0109
I G B F			0109				0109
II	F		0109	beat' b'ard' monast' h' g' rōmē			0109
III	D		0109				0109
III	C		0109	Samuall' structa est			0109
VI B B A			0109				0109
VII			0109				0109
8. 7. pascals pp. 1	F		0109	agaldis reg. in angle			0109
II	F		0109	8. belasi' pp.			0109
III D B C			0109	Anno d'ni 0109			0109
IV	B		0109	otto pi' babent' gen			0109
V	A		0109	lis' q' pome' rānā			0109
VI			0109	it' aut' eaq' puerit			0109
VII	C		0109				0109
II F B F			0109	alire' pp. 8.			0109
III	C		0109	8. henric' imp' rōmē			0109
IV	B		0109	fland' d'ne a' sus			0109
V	C		0109	Kant' fect'			0109
VI	F		0109	8. d'no' r' q' d'at' reg.			0109
VII	C		0109	8. d'no' r' q' d'at' reg.			0109
VIII	D		0109	8. d'no' r' q' d'at' reg.			0109
IX			0109	8. d'no' r' q' d'at' reg.			0109
X			0109	8. d'no' r' q' d'at' reg.			0109

Fig. 2.

Fig. 3.

dre påskecykler må endvidere nævnes den 84-årige cyklus (3×28 år = 1039 synodiske måneder), idet den indtil 8. årh. hyppigt anvendtes i det engelske område, hvorefter den ved Bedas virksomhed efterhånden fortrængtes af påskecyklen på de 532 år. I Frankrig benyttede man før 8. årh.s begyndelse Victorius' påsketavle, som også hvilede på cyklen med 532 år, men som alligevel havde visse afvigelser, fordi den ikke benyttede aleksandrinernes beregningsmetoder, som gennem Dionysius' påsketavler senere blev enerådende.

Ved påskeberegningen betjente man sig også af andre hjælpemidler: 1) *Påskegrænsen* (*terminus paschalis* eller *luna XIV pasche*), d. v. s. den forårsfuldmåne, der indtræffer selve den 21. marts (forårsjævn døgn), eller den fuldmåne, der følger nærmest efter den 21. marts. *Søndagen derefter er påskedag*. Den forudgående nymåne kaldes *incensio lune paschalis*. Den tidligste påskegrænse, 21. marts, kaldes *luna XIV prima*, den seneste, 18. april, *luna XIV ultima*. Tabeller findes i Grotefend, Tafel VI—VII, og i Bauer s. 120.

Eks.: Hvornår indtraf påskedag i 1401? Først opsøges gyldentallet for 1401, som er 15, og dertil svarer påskegrænsen 1. april, som har bogstav G. Da årets søndagsbogstav imidlertid er B, må man tælle 2 dage frem (A, B); påskedag er da 3. april. Resultatet kan efterkontrolleres ved hjælp af de 35 kalendere, der findes i Groterend eller i Bauer.

Ved hjælp af de såkaldte påskebogstaver (*littere paschales*) var man også i stand til at bestemme påskedagene. De er de eneste benyttede af månebogstaverne (*littere lunares*), som løb gennem hele året på en regelbunden måde, nemlig bogstaverne A—U (V), A—U og A—T, ialt 59, svarende til to månemåneder, een på 30

og een på 29 dage; 2. og 3. række af månebogstaverne betegnedes henholdsvis med en prik bag og en prik foran bogstavet.

2) *Epakterne* er det tal, som for hvert år i den nittenårige cyklus angiver månens alder på et bestemt tidspunkt (*sedes epactarum*), d. v. s. angiver, hvor lang tid der er gået siden nymåne den 22. marts. Denne dag fastlagdes af Dionysius og Beda som den nærmeste dag efter forårsjævndøgn, idet man også her fulgte aleksandrinsk sædvane. Epakten kan også defineres som det antal dage, man skal lægge til måneåret for at få det tilsvarende solår.

Udgangspunkt bliver år nr. 1 i den nittenårige månecyklus, hvor epakten er = 22. marts og derfor kaldes 0 (*epacte nulle*). Da måneåret er 11 dage kortere end solåret, bliver 2. års epakt 11, 3. års 22, 4. års 33 ($\div 30$, fordi månemånedens maksimalt har 30 dage) = 3, 5. års 14 o.s.v., i det 19. år 18. Næste cyklus skulle nu atter begynde med 0, hvorfor man denne gang er nødt til at lægge 12 til for at få epakten 0 ($18 + 12 = 30 = 0$). Dette forhold skyldes det såkaldte *saltus lune* (månespringet), d. v. s. man udelader en dag i det 19. år i månecyklen for at få overensstemmelse mellem dette og det 19. julianske år. Selve epakten skiftede 1. september efter aleksandrinsk brug, idet aleksandrinernes måneår begyndte 1. september. Denne sædvane blev indført af Dionysius og overholdtes hele middelalderen igennem. De middelalderlige computister dannede huskeverset *Mars concurrentes September mutat epactas*.

Ved hjælp af årets epakt kan man bestemme påskefuldmånen. År 19 i månecyklen har som nævnt epakten 18, d. v. s., at der den 22. marts er gået 18 dage siden nymåne, og at der mangler 12 til næste nymåne. Til

næste fuldmåne (*luna XIV*) er der da $12 + 14 = 26$ dage. Heraf følger, at påskefuldmåne indtræffer 22. (marts) $+ 26 = 48 - 31$ (marts måneds dageantal) = 17. april.

Epakten kan endvidere benyttes til i forbindelse med måneregulartallene at finde månens alder den 1. i hver måned, jf. herom Grotefend s. 7—8. Måneregulartallene er ikke blevet benyttet ved datering af dokumenter.

3) *Konkurrenter* (*concurrentes, epacte solis el. maiores*) er tallene 1—7, anvendt således, at 1 = søndag, 2 = mandag o. s. v. til 7 = lørdag. De anvendes i dateringer for at angive, på hvilken ugedag den 24. marts (*sedes el. locus concurrentium*) i et givet år falder. Det viser sig, at i et år, da søndagsbogstavet er *F*, er konkurrenten 1; er det *E*, er konkurrenten 2; til *D* konkurrenten 3, o. s. v.; til *A* svarer konkurrenten 6 og til *G* konkurrenten 7. I skudår er det årets 2. søndagsbogstav, der benyttes, bl. a. fordi konkurrenterne almindeligvis skifter 1. marts, selv om man ikke var særlig streng i overholdelse af denne regel.

Konkurrenten benyttes ligeledes til i forbindelse med solregulartallene at finde ugedagen for den 1. i en given måned, jfr. herom Grotefend s. 8. Heller ikke solregulartallet er blevet benyttet i dateringer af dokumenter.

Endelig benyttes konkurrenterne i forbindelse med de såkaldte påskeregulartal til bestemmelse af ugedagen for påskefuldmånen, idet disse tal angiver tidsafstanden fra 24. marts til påskegrænsen. Da 24. marts er talt med i konkurrenten, må den ikke tælles med i påskeregulartallet. Tabeller over påskeregularerne findes hos Grotefend Tafel VI.

4) *Claves terminorum* (nøgler til de bevægelige fester) er 5 i tallet, nemlig *terminorum septuagesime, quadra-*

gesime, pasche, rogationum og *pentecostes*. Claves er det tal, som lægges til datoerne 7. og 28. januar, 11. marts, 15. og 29. april, hvorefter man i forbindelse med årets søndagsbogstav kan bestemme søndagene septuagesima, invocavit, påskedag, rogate og pinsedag. Tabellerne i Grotefend (Tafel VI) og i Bauer s. 120 angiver, hvor mange dage man skal tælle frem fra de ovennævnte tidspunkter.

Da påskedag imidlertid tidligst kan indtræde 22. marts og senest 25. april, er det muligt at opstille 35 kalendere, som tilsammen kan fungere som en evighedskalender, hvori alle års bevægelige helligdages plads kan aflæses. Sådanne 35 kalendere findes f. eks. i Grotefend s. 138—207 og hos Bauer s. 12—81. Hos begge kan man via særtabeller finde frem til, hvilken af de 35 kalendere der skal benyttes til det givne år, jf. Grotefend, Tafel XIII—XVII, og Bauer s. 6—11; herigennem vil man i praksis kunne spare at beregne påskens plads det givne år og iøvrigt indskrænke sig til en kontrol af de opgivne talværdier.

BETEGNELSER FOR ÅRET

Visse steder — navnlig blandt de ældste krønikeforfattere — overtog man fra oldtiden årtællingen *ab urbe condita*. Den tog jo sit udgangspunkt i Roms sagnagtige grundlæggelse 753 f. Kr. (således ifølge Varro) eller 752 f. Kr. (således ifølge Cato). For at finde året, der svarer til vor tidsregning, må man derfor trække 753 eller 752 fra det opgivne årstal + 1.

Den fireåromfattende græske *olympiade* optræder sjældnere. Epoken for denne form for tidsregning, der kun anvendtes i lærde kredse, var året 776 f. Kr., da Koroibos sejrede i de olympiske lege. Året begyndte 1. juli. Ved omsætning af olympiadeårene til vor tidsregning må man betjene sig af følgende fremgangsmåde:

Find det til 1. år i den 190. olympiade svarende år efter vor tidsregning. — Først ganger man den foregående olympiade med 4, d. v. s. $189 \times 4 = 756$, hvortil man lægger året i den opgivne olympiade, her altså 1, ialt 757. Dette tal trækkes fra 777, hvis begivenheden indtræffer i 1. halvdel af olympiadeåret, ellers 776; den fremkomne rest er da året efter vor tidsregning. Er resultatet af omregningen højere end 776, trækkes 776 fra, og resten er da år *efter* Kristi fødsel. Da de olympiske lege ophævedes i 394 efter Kristi fødsel, tabte anvendelsen af olympiadeberegningen sig hurtigt; kun opførtes de ret hyppigt på de ældste påsketavler.

I stedet tog man indiktionen i brug. Indiktionen (*indictio*) er betegnelsen for årets plads i en femtenårig

cyklus, *indiktionscyklen*. Komputisterne i middelalderen antog, at udgangspunktet for opdelingen i femtenårige cykler var år 3 f. Kr., selv om man ikke kunne fremføre en begrundelse herfor. Indiktion kan derfor også foruden pladsen i cyklus betegne selve indiktionscyklen. I praksis angav man meget sjældent indiktionscyklens nummer i rækken af indiktionscykler, som hele vor tidsregning er opdelt i. I det følgende betegner indiktionen derfor kun årets plads i den femtenårige cyklus.

Indiktion skal være indført i Ægypten på Diokletians tid som betegnelse for femårige skatteansættelsesperioder. Noget senere skulle cyklus være blevet tredoblet eller måske forenet med folketællingsperioden, således at 3 skatteperioder à 5 år er lig 1 folketællingsperiode lig 1 cyklus på 15 år. Indiktionsåret begyndte som det ægyptiske skatteår 1. september, men senere synes man at have ladet årets begyndelse variere med høstens indtræden.

Ud fra indiktionsårets begyndelse skelner man mellem følgende former for indiktion:

- 1) *Græsk* (konstantinopolitansk eller byzantinsk) indiktion, som begynder 1. september, d. v. s. 4 måneder før nytår efter vor tidsregning. Den er den ældste indiktion. Dens 1. cyklus beregnedes til at begynde 1. september 312, hvorfor man tillagde kejser Konstantin den Store indførelsen af den. Det ældste dokument, der benytter den, er et edikt af Constantius fra 356, bevaret i Codex Theod. XII, 12, 2. Senere fortsattes brugen i det byzantinske rige, hvor Justian i 527 (Novelle 47) påbød obligatorisk brug af indiktion i dateringen i alle offentlige dokumenter. Derefter overførtes den til Syditalien med de byzantinske erobrere, mens paven allerede i 5. årh. havde benyttet græsk indiktion i sit kancelli, hvor den forblev enerådende indtil 1087.

2) *Bedansk* (kejserslig) indiktion, som begynder 24. september *før* nytår. Oprindelsen til den er ikke kendt; den omtales første gang af Beda († 735) i værket *De ratione temporum* kap. 48 som en såre velkendt tidsangivelse. Man har forsøgt en forklaring på begyndelsestidspunktet 24. september ad 3 veje: a) en fejlregning af efterårsjævndøgn i tilslutning til oplysninger hos de romerske forfattere, f. eks. Columella og Plinius, som satte efterårsjævndøgn til 24. september (således Giry og Ginzler); b) måske tilknytning til festdagen for Johannes Døberens undfangelse, som fejredes 24. september (således Rühl), og c) fejltolkning af visse opgivelser om østromerske festdage i kalendarier, ældre end eller samtidige med Beda; heriblandt oplystes, at indiktionen indtraf 23. september (således Grumel).

Bedas autoritet skaffede hurtigt denne indiktion stor udbredelse. Den benyttedes i England, ved Karolingerhoffet efter Ludvig den Frommes tid, hos de tyske konger indtil 1378, dog ofte i konkurrence med den romerske (se nedenfor) og blandt de tyske biskoper (især i det 13. årh.), i Frankrig (11.—13. årh.) samt ved pavestolen (Urban 2. (1088—99) og igen efter 1147, dog i konkurrence med de øvrige former for indiktion). *Den benyttes også i Norden, men blev dog aldrig særligt hyppigt anvendt.* Brugen er hyppigst i 12. årh., men findes også anvendt i Knud d. Helliges gavebrev 21. maj 1085 (*Acta phil. Scan.* XXI s. 141) og endnu i Valdemar Sejrs tid, men fra slutningen af 13. årh. bliver eks. meget få i tallet (jfr. *Dipl. Norv.* III nr. 32, IV nr. 795, *Dipl. Dan.* 2. rk. IX nr. 22, *Dipl. Svec.* V nr. 3921, 3923—24).

3) *Genuesiske* indiktion, som for så vidt er identisk med Bedas, men begynder 24. september *efter* nytår. Benyttet i Genua i 13. årh.

4) *Romersk* (pavelig) indiktion, som begynder 25. december før nytår eller også selve 1. januar, i sidste tilfælde undertiden også kaldt nytårsindiktion. Dens opståen sættes i forbindelse med årets begyndelse 25. december eller 1. januar. — Anvendt ved pavestolen i 6.—7. årh., på ny delvis i 10. og 11. årh., endvidere også ved det tyske kejserhof i konkurrence med Bedas.

Som nævnt s. 27 inddeltes vor tidsregning i femtenårige cykler fra det fiktive udgangspunkt år 3 f. Kr., således at 1. cyklus sluttede år 12 e. Kr., der fik indiktionen 15; år 13 e. Kr. fik som første år i næste cyklus indiktionen 1, år 14 indiktionen 2 o. s. v. Skal man finde et givet års indiktion, må man derfor lægge 3 til årstallet og dividere med 15; den herved fremkomne *rest* er da årets indiktion. Er resten 0, er indiktionen 15.

Den fundne indiktion dækker ved græsk og bedansk indiktion tidsrummet $1/1—1/9$, henholdsvis $24/9$ af det givne år; men for resten af det må der *tillægges* 1. Ved Genuesisk indiktion *trækkes* der derimod 1 fra for tiden $1/1—24/9$. I mange tilfælde vil det dog være meget svært at afgøre, hvilken indiktion der er anvendt. I notarialvidnerne bevaredes indiktionen dog hele middelalderen igennem, men det skyldtes, at deres form i særlig grad var international, idet deres opbygning skyldtes romerrettens krav bl. a. angående et dokumentes formelle opbygning.

Det romerske konsulatsår spiller en forsvindende rolle i middelalderen. Enkelte gange kan man træffe en tælling *anni post consulatum* med år 535 som år 1 *post c.* i det vestromerske rige og 542 som år 1 i det østromerske rige. Efter Karl den Stores kroning benytter paverne *anni post consulatum* som betegnelse for kejsernes regeringsår.

Den 31. august 537 bestemte kejser Justinian (Novelle 47), at både kejserens regeringsår, konsulatsår samt indiktion skulle anføres i dateringen af offentlige dokumenter. Regeringsåret skulle regnes fra 1. april, kejserens tiltrædelsesdag. En parallel hertil kan man finde i Ægypten, hvor man ligeledes talte årene efter faraernes regeringsår. Med Justinians erobringer inden for det vestromerske rige overførtes denne nye treleddede dateringssædvane hertil. Herfra overtoges den af det pavelige kancelli, dog med visse uregelmæssigheder i angivelsen af kejseråret. Fra 781 indførte Hadrian 1. det pavelige pontifikatsår i stedet for kejseråret; men først med pave Leo 9. (1047—54) må kejseråret betragtes som fuldstændigt forsvundet og erstattet af pontifikatsåret. Mens kejseråret nu almindeligvis regnedes fra kroningsdagen, vaklede man i den første tid mellem valg- og indvielsesdagen som epoke for det pavelige pontifikatsår, men fra det 13. årh. vælger man uden undtagelse *indvielses(kronings)dagen*. Også Langobarder- og merovingerkonger benyttede regeringsåret som datering, og Karl den Store, der på så mange andre måder viste sin interesse for fortiden, genoplivede efter sin kroning også brugen af konsulatsåret. De tysk-romerske kejsere angav analogt hermed både deres konge- og kejserår, der normalt havde kroningsdagen som epoke, selv om der også kan træffes eksempler på, at valgdagen har dannet epoke.

Også i Danmark anvender kongerne regeringsåret som et led i dateringen af breve. Det findes i det ældste kongebrev af 1085, udstedt i kong Knuds *anno regni quinto*; som hovedregel findes det i Valdemar den Stores og Knud 6.s breve, hvorefter hyppigheden aftager noget under Valdemar Sejr. Derimod synes Erik Plovpenning ikke at have benyttet sig af regeringsåret. I de bevarede

breve fra Abel og Kristoffer 1. benyttes dette element i deres første år som konger henholdsvis 2 og 5 gange (jfr. Dipl. Dan. 2. rk. I nrr. 14—15 samt 72, 77, 87, 90 og 96). — I Sverige forholder det sig på nogenlunde samme måde. Eks. på anvendelse af kongens regeringsår er talrigest i den ældste tid, men brugen synes at holde sig noget længere end i Danmark; endnu i 1279 (jfr. Dipl. Svec. I nr. 678) anvender kong Magnus Ladulås regeringsåret. — I Norge må man skelne mellem brevene på latin og brevene på norsk sprog. I de latinske, der kun er fåtallige, benyttes regeringsår hyppigt også efter 1300, efterhånden dog næsten udelukkende i breve fra unionskongernes tid. Under Kristoffer af Bayern finder man således eksempler med regeringsår specielt angivet for Danmark, Sverige og Norge. Hovedregelen har vistnok været, at epoken enten var hyldnings- eller kroningsdagen; men afvigelser er ikke ualmindelige. Erik Emune regner sit regeringsår fra Knud Lavards død. Knud 6.s regeringsår synes at have sin epoke i regeringstiltrædelsen. Valdemar Sejv synes dels at have benyttet kroningsdagen, dels en nu ukendt begivenhed som epoke, jfr. Dipl. Dan. 1. rk. IV nr. 45. Kristoffer 1. har antagelig benyttet tiltrædelsesdagen, jfr. Dipl. Dan. 2. rk. I nr. 72. I brevene på norsk anføres regeringsår i begyndelsen sammen med år efter Kristi fødsel; men fra omkr. 1280 går man i stor udstrækning over til at datere alene på regeringsår eller hertugår i følgende form: *a niunda are rikiss varss virðuleghs herra Hakonar Noreghs kononghs*. I Sverige har hyldningen dannet epoke; i Norge måske også. Her er det imidlertid svært at sige noget sikkert før 1300, fordi materialet er så spinkelt; i slutningen af århundredet har regeringsåret skiftet samtidig med nytår, jfr. A. Steinness i Hist. T. (No) XXXI s. 28—39.

Efter 1300 synes hyldningsdagen som regel at have dannet epoke, indtil Kristian 1. som norsk konge skal have benyttet kroningsdagen; men på denne tid er brugen af regeringsår i stærk tilbagegang. I 14. årh. breder sædvanen sig også til de private breve på norsk.

Allerede i 10. årh. benytter ærkebiskopper og biskopper ærkebispe- og bispeåret som dateringsmiddel i breve. I *Danmark* anvender ærkebiskop Eskil og Anders Sunesøn ærkebispeåret. For den sidstes vedkommende anvendes det i 3 af de bevarede af ham udstedte breve (Dipl. Dan. 1. rk. V nr. 6, 59 og 231), men tillige af kong Valdemar Sejr i et brev af 1203 (Dipl. Dan. 1. rk. IV nr. 45). Her må dog også diplomforlægget tages ind i bedømmelsen. Ærkebiskop Eskil anvender sit ærkebispeår 3 gange, jfr. Atlas nr. 30, Dipl. AM. I 245 og Dipl. Svec. I 51. I det sidste tilfælde omtaler han desuden sig selv som den anden ærkebiskop (d. v. s. i rækken af ærkebiskopper i Lund). Ærkebiskop Asser anvender det een gang (Necr. Lund. s. 80), på samme måde biskop Helias af Ribe og Niels af Viborg, jfr. Ribe Oldemoder 41 og Dipl. AM. I 37—38. Derefter finder man kun et enkelt eksempel mere i et brev, udstedt af biskop Bonde af Slesvig (Dipl. Dan. 2. rk. II nr. 275), og her kan der måske endda være tale om en modtagerudfærdigelse, således at eksemplets værdi afsvækkes i denne forbindelse. Såvidt det er tilladt at drage videregående slutninger af et så lille materiale, synes altså brugen af ærkebispe- og bispeår at have sin største udbredelse i 12. årh. I *Sverige* og *Norge*, hvor der er bevaret endnu mindre fra dette årh., kan man derfor ikke udtale sig om brug og sædvaner på nogen sikker måde, men i det efterfølgende årh. findes stadig nogle eks. på brugen af denne dateringssædvane. På Magnus Lagabøters tid er pontifikats-

året stadig i brug side om side med året efter Kristi fødsel. Man kan *formode* — men dog ikke afgøre —, at vielsesdagen har dannet epoke for bispeåret.

Tælling af årene efter den regerende konge eller den siddende høje prælat var selvfølgelig fyldestgørende nok for den, der havde kendskab til de lokale forhold; på den anden side var det også tiltalende at kunne give årtællingen en universel karakter under en eller anden form. Derfor valgte man en eller anden vigtig begivenhed i den kristne verden som udgangspunkt (epoke) for en længere årtælling. Den ældste er den såkaldte *diocletianske æra*, hvis epoke er 29. august 284, kejser Diocletians tiltrædelsesdag. Denne årtælling benyttedes navnlig i Ægypten, men findes også i en række af de ældste påsketavler. Undertiden kaldes den også *aera martyrum*, hvilket man ikke har kunnet give nogen rimelig forklaring på. År efter diocletiansk æra omsættes til vor tidsregning ved at lægge 284 til året.

Noget yngre er den *spanske æra*, som benyttedes på den pyrenæiske halvø siden det 5. årh. Den betegner sig selv som *aera Hispanica* eller blot *era*. Senere benyttedes den også i Sydfrankrig (Provence, Languedoc) og blandt Vandalerne i Nordafrika; men den holdt sig længst i brug i sit oprindelige område, hvorfra den først efterhånden forsvandt i løbet af tidsrummet ca. 1350—1450, som regel kun efter indgreb ovenfra.

Dens epoke er 1. januar 38 f. Kr. Det har ikke hidtil været muligt at give en forklaring på denne begyndelsesdato; den sandsynligste hypotese går ud på, at epoken kan være hentet fra en i Spanien anvendt påskecyklus, der tog sit udgangspunkt fra år 38 f. Kr. — År efter spansk æra omsættes til vor tidsregning ved at trække 38 fra årstallet.

Den ovenfor hyppigt omtalte årtælling »f(ør) eller e(fter) Kr(isti fødsel)« er fastlagt af abbed Dionysius Exiguus under udarbejdelsen af hans påsketavle. Han arbejdede i tilslutning til den kyrilliske tabel over påskedagene, og heri var årene talt efter diocletiansk æra. Under sit arbejde med påsketavlen erstattede han imidlertid denne æra med årene *ab incarnatione domini nostri Iesu Christi*, fordi han ikke ville knytte mindet om en tyran og forfølger til sine cykler. Han satte derfor år 248 diocletiansk = 532 efter Kristi fødsel. Da abbeden ikke selv har efterladt nogen forklaring på sit »regnestykke«, har man opstillet følgende hypotese om grundlaget for hans beregninger: Han har i lighed med sine samtidige anset den 25. marts for Kristi opstandelsesdag, altså påskesøndag. Fra sit arbejde med påsketavlen var han fortrolig med den 532-årige cyklus. Han havde bemærket, at i året 490 var påskedag den 25. marts, og at dette først igen ville ske i 563. Endvidere måtte det være omkr. 500 år siden, at Kristus døde på korset 30 år gammel. Han regnede da baglæns fra 563 med cyklus på 532 år og nåede til det resultat, at Kristi opstandelse måtte være foregået 25. marts år 31 (e. Kr.), og omvendt måtte der da være forløbet $31 + 532 \text{ år} = 563$, d.v.s. år 563 e. Kr.

Den første, der benyttede den nye æra, var Cassiodor († ca. 570) i et lille skrift om påskeberegningen. Omkr. 100 år senere blev den benyttet i 2 angelsaksiske diplomer, nu kun kendt i afskrift, det ene privat, det andet kongeligt. I løbet af 8. årh. kommer de første eks. fra Frankrig og Tyskland, og Beda tillægger den nye æra stor betydning. Derefter tiltager brugen stærkt igennem århundrederne, og den er i dag så at sige enerådende som årtælling for en stor del af jordens befolkning og i det moderne internationale samkvem.

Året e. Kr. betegnes i de første århundreder som *annus ab incarnatione domini*, *anno incarnationis dominice* (således i det ældste danske kongebrev 21/5 1085), *anno ab incarnatione*, *anno incarnati uerbi* (Dipl. Dan. 1. rk. V nr. 5), *anno gratie* (Dipl. AM. I s. 127), *anno gratie anno ab incarnatione domini* (Dipl. Svec. I nr. 184), *annus salutis* og *annus orbis redempti*. Hertil svarer på norsk *Frå holdgan vårs hera Iesu*, i de nordiske diplomer fortrinsvis i 11.—12. årh. samt i begyndelsen af det 13. På den anden side finder man endnu spredte eksempler i 14. og 15. årh., jfr. f. eks. Dipl. Dan. 3. rk. III nr. 402 (*Datum incarnationis anno*), DN. IV nr. 885, VI nr. 446 og VII nr. 432. Samtidig med disse benævnelser, der understregede inkarnationen, ser man efterhånden andre udtryk i anvendelse, som tager sigte på Kristi fødsel, f. eks. *anno a natiuitate domini*; men det enkleste blev dog *anno domini*. Det ældst kendte nordiske eksempel er ærkebiskop Assers brev af 7. januar 1133. Brugen af udtrykket udbredes her og i de øvrige europæiske lande mere og mere i løbet af middelalderen for til sidst så at sige at være enerådende, og det benyttes endnu i England i visse fagområder i formen A.D. Hertil svarer på norsk *þa er lidnir varo fra burð vars herra*. I Spanien fortrænger den spanske æra i løbet af tiden indtil ca. 1450. Som en særlig ejendommelighed må nævnes, at man i løbet af 14. årh. ved selve tællingen af årene ofte udelader århundrederne, altså *anno '58* for f. eks. *anno 1358*. Til udbredelsen bidrog også, at man på synoden i Chelsea i 816 dekretede, at bispediplomer skulle dateres med *anno domini*. Såkaldte Chronosticha, d. v. s. vers, hvori alle de bogstaver, som bruges som taltegn, findes, og som ved sammenlægning giver det pågældende årstal, blev meget yndede i senmiddelalderen.

Jubelår. I året 1300 bestemte pave Bonifacius 8., at dette år skulle fejres som jubelår (*annus jubileus*), og at festen skulle gentages hvert 100. år. Clemens 6. ønskede imidlertid allerede at fejre jubelår 1350, og Bonifacius 9. lod 1390 fejre som jubelår. Derefter vendte man tilbage til at fejre hvert 50. år, således 1400 og 1450, derefter hvert 25. år. Et enkelt eksempel på datering med jubelår findes på dansk grund: 21/11 1350 *anno domini. m^o. ccc^o. quinquagesimo. jubileo.* Fra 1391 må man dog være opmærksom på, om betegnelsen for jubelåret gælder en jubelaflad, som kunne tildeles enkelte kirker uden for Rom, for i så fald gælder udtrykket kun som betegnelse for det tildelte tidsrum til uddelingen af jubelafladen.

Byzantinsk æra. I det byzantinske kejserrige benyttes fra første begyndelse æraer, der for de ældstes vedkommende stammede fra Syrien og Aleksandria. I den anonyme såkaldte Chronicon Paschale, vistnok fra beg. af 7. årh., opstilles en æra, hvis udgangspunkt må være 21. marts år 5509 f. Kr., idet den oplyser, at der indtil den 20. årsfest for kejser Konstantin den Store er gået 5833 år siden verdens skabelse. Det 20. år svarer til år 325 e. Kr., hvorefter man ved tilbageregning får 5509 f. Kr. Krønikens forfatter begynder årene med forårsjævndøgn, altså 21. marts. Af denne udviklede sig antagelig den egentlige såkaldte byzantinske æra, der ligeledes tager sit udgangspunkt i år 5509 f. Kr., men året begynder 1. september, vel under indflydelse af den byzantinske indiktion, som skiftede 1. september. Man formoder, at dens opståen har forbindelse med de stridigheder, der rejste sig om beregningen af påsken i Byzans. Fra slutningen af 7. årh. stammer de første eksempler på brugen af den i offentlige dokumenter. I

løbet af de følgende århundreder bruges den i det kejserlige kancelli i Byzans og efterhånden også i private dokumenter; den nåede til Lilleasien, ligesom den også træffes i de korsfarerriger, der opstod efter det 4. kors-tog. Men efter udslettelsen af det byzantinske rige i 1453, fortrængtes den langsomt fra dette område af årene e. Kr. eller den muhammedanske tidsregning. Forinden var den dog bragt videre til Serbien, Rumænien og Rusland med den kraftige kulturstrøm, der udgik fra Byzans i rigets bedste tidsrum. Blandt 19. årh.s grækere var den før friheden også et tegn på selvstændighed over for tyrkerne. I Rusland benyttes den af Nestorkrøniken, og den afskaffedes først af Peter den Store i året 1700, som indførte vor tidsregning i stedet. — Ved omregning til vor tidsregning må man fradrage 5508 fra det givne årstal, hvis datoen ligger før 1. september, 5509, hvis efter 1. september.

Endelig benyttede jøderne siden 12. årh. en tidsregning, hvis udgangspunkt er 7. oktober år 3760 f. Kr. Op-gives et år efter denne tidsregning, omsættes det lettest til vor tidsregning ved at lægge 240 til og trække 4000 fra. Er der tale om en dato i de 4 jødiske efterårsmåner, skal der yderligere trækkes 1 fra. Men side om side hermed anvendte jøderne stadig den *seleukidiske tidsregning*, som de havde overtaget fra syrerne i afhængig-hedsperioden.

ÅRETS BEGYNDELSE

er som bekendt den dag, da man forhøjer årstallet med een enhed. Det er ikke altid foregået den 1. januar. Den romerske — og vor — kalenders navne november og december, viser, at der i ældste periode i Rom antagelig har været tale om en årsbegyndelse pr. 1. marts. Da Cæsar ordnede den romerske kalender, fastsatte han også årets begyndelse til 1. januar, og denne ændring var så meget mere velbegrundet, da en så vigtig politisk begivenhed som konsulernes overtagelse af deres embede i en lang årrække var foregået på denne dag. Romerne fejrede tillige dagen med overdådig fest, og den fornøjelse og sædvane opgav de ikke, selv om de efterhånden kristnedes. Derfor kom dagen i vanry blandt kirkenes præster, der ligeledes med rette hævdede, at dagen intet havde med kristendom at gøre. På konciliet i Tours 567 fastsloges derfor, at årets begyndelse den 1. januar var en *antiquus error*, og at de, der fastholdt den gamle brug, skulle bandlyses. Det gik dog ikke så let med undertrykkelsen af dagen, selv om paverne adskillige gange i løbet af 7. årh. indskærpede forbudet, ej heller festen forsvandt. Nogle paver skal endog selv have benyttet 1. januar som årets begyndelse.

Da kirken ikke ad forbudets vej kunne udrydde de gamle sædvaner, valgte den i stedet at give dagen et kristeligt indhold, idet man ud fra Lukas 2, 21 fastslog, at Kristi omskærelse (*circumcisio domini*), der fandt sted 8 dage efter fødselen, derfor måtte være sket på ottende-

dagen efter juledag, d. v. s. 1. januar. Den nye kirkelige fest synes tidligst at være indført i den vestromerske verden; det ovennævnte koncilium i Tours træffer bestemmelse om messen på 1. januar. Derefter kan man i løbet af de følgende århundreder følge dagens udbredelse som kirkelig festdag, hvilket dog ikke forhindrede, at den folkelige nytårsfest — f. eks. i Frankrig — holdt sig ned i 12. årh.

Selv om 1. januar som årets begyndelse således modarbejdedes af kirken, var den utvivlsomt årets 1. dag for menigmand; derfor udtryk som *annus civilis* el. *vulgaris*. Fremdeles holdt den sig som begyndelsesdato for administrative år, det juridiske år og vistnok også i kirkeretten. Søndagsbogstav og månecyklus skiftede 1. januar, og det blev også bestemmende for de middelalderlige kalenderier og martyrologier.

Efterhånden blev der derfor tale om at skelne mellem de forskellige årsbegyndelser, *styli*. Således betegnedes årsbegyndelsen 1. januar som *stylus communis*, kalenderstil, januarstil eller circumcisionsstil. Den findes med nogle få eksempler i *Frankrig*, fortrinsvis i de lokale områder, men mange steder er det svært at afgøre, om man har ladet året begynde 25. december eller 1. januar. I *Tyskland* benyttedes 1. januar i konge- eller kejserkancellierne efter interregnet, således af Rudolf 1., mindre udpræget af de følgende herskere for under Ludvig af Bayern atter at blive enerådende i de første år indtil 1323, hvorefter den forekommer i konkurrence med nativitetsstil (jfr. nedenfor), og nogenlunde på samme måde er forholdene under kejser Karl 4. Desuden findes circumcisionsstil i bispedømmet *Münster* siden 1313, i *Frankfurt a. M.* i perioden 1338 til 1484 samt i *Augsburg* efter 1434. *Meissen* og *Thüringen* brugte også 1. ja-

nuar i midten af 14. årh. I det nuværende *Schweiz* gik bispedømmet Sitten i kanton Wallis over hertil i 1300. I *Spanien* og *Portugal* og de dele af *Languedoc*, som benyttede den spanske æra, begyndte året 1. januar, indtil man gik over til vor tidsregning, — d. v. s. i Aragonien til 1351, Kastilien til 1383 og Portugal til 1420. I *Polen* delvis før 1450, derefter enerådende. I *Neapel* under den første hersker af huset Anjou (— 1284).

Med bogtrykkerkunstens udbredelse fulgte snart videre udbredelse af kalendere end tidligere. Dermed fik 1. januar på ny en kraftig støtte, og fra år 1500 forsvinder størstedelen af de øvrige begyndelsestidspunkter. *Polen* var som nævnt gået helt over efter 1450. I løbet af 16. årh. går de fleste områder inden for det nuværende *Tyskland* over til 1. januar, herunder kejserkanceliet under Ferdinand 1. († 1564). Ærkebispedømmet *Trier* med bispedømmet *Metz* skiftede dog først henholdsvis 1648 og 1581 (enkelte eksempler i *Trier* allerede i 1631). I *Frankrig* dekreterede Karl 9. i 1564 overgang til januarstilen, men først fra 1568 efter forudgående anerkendelse i Sydfrankrig og Paris vandt den almindelig indpas. I *Spanien* og *Portugal* genindførtes den 1556, i *Franche-Comté* 1566—75. I *Schweiz* ca. 1540—75. I *Skotland* år 1600, men i *England* officielt først fra 1. januar 1752. Også i *Italien* skete der ændringer i dette årh.: *Pisa* og *Firenze* fik januarstil 1749, og *Venezia* så sent som 1797. Forinden var *det pavelige cancelli* gået over 1621 (breve) og 1691 (buller). I *Nederlandene*, hvor man enkelte steder fra 14. årh. kan påvise januarstil, gik man iøvrigt delvis over 1552 og endeligt i 1575 i de spanske Nederlande. I *Rusland* indførte zar Peter den Store januarstil 1700 1. januar.

1. marts. Som nævnt s. 38 begyndte året i ældste tid i

Rom vistnok 1. marts. Det er dog helt tilfældigt, at det falder sammen med de senere eksempler på datering fra 1. marts. Forbilledet for denne skal vistnok snarere søges hos de østlige kristne kirker, hvor man regnede året fra den måned, der svarer til vor april, vel fordi Kristi lidelse og opstandelse faldt her. I den vestlige kirke var det naturligere at betegne marts som årets første måned, fordi den fuldmåne, der er afgørende for påskens indtræden, falder her.

Lige så uafhængigt heraf benyttede *Frankerne* 1. marts som årets begyndelse. Det har rimeligvis sin oprindelse i deres store rigsforsamling, som siden Klodeweg afholdtes 1. marts, indtil forsamlingen under Pipin i 755 flyttedes til 1. maj, hvorefter denne form for begyndelse af året forsvinder. Gregor af Tours og hans fortsættere benyttede 1. marts; men Gregor kan dog også omtale maj som årets 5. måned, hvilket må give en årsbegyndelse den 1. januar. Det kunne muligvis tyde på, at den romerske sædvane at begynde 1. januar har levet videre i den romanske befolkning. Rimeligvis har også *Alemanerne* benyttet 1. marts, og det samme er tilfældet med 3 langobarderkonger Liutprand, Ratchis og Aistulf. Det vigtigste område er dog *Venezia*, hvor årets begyndelse 1. marts er kendt fra originaldiplomer fra midten af 11. årh., og den blev benyttet officielt lige til 1797, da den afskaffedes ved ophævelsen af republikken. I de sidste århundreder benyttede dog borgerne indbyrdes 1. januar.

Også i *Rusland* har man i den første tid efter kristningen ladet året begynde 1. marts. De ældste russiske krønikeskrivere, der benyttede den byzantinske æra, fastholdt denne årsbegyndelse, selv kirken har nu og da benyttet den, medens den »borgerlige« årsbegyndelse var 1. septbr. Først omkr. 1300 forsvinder brugen af 1. marts.

Annunciationsstil. Undertiden også kaldt inkarnationsstil eller Marieår. Navnet er hentet fra festdagen *Anunciatio S. Marie* (Mariæ Bebudelse), 25. marts. Den regnedes i den tidlige kristendom for dagen for Kristi menneskevorden (*incarnatio*). Derved sammenknyttedes de 2 begreber, og derfor kan i princippet *annus ab incarnatione* stå som betegnelse for det år, der begynder 25. marts, og det år, der begynder 25. december, hvorfor man ikke af betegnelsen kan slutte sig til, hvilket år der er tale om.

Der råder nogen usikkerhed om, hvor denne stil er opstået. Rühl og Ginzler formodede, at den var opstået i Norditalien. Herimod vendte Poole sig, som forfægtede den anskuelse, at den snarere måtte være opstået i området omkring Arles.

På et tidligt tidspunkt spaltedes den i to forskellige beregningsmåder, henholdsvis kaldt *calculus Pisanus* og *calculus Florentinus*. *Calculus Pisanus* tager sit udgangspunkt 25. marts før vor tidsregning. Således vil året 1200 i Pisa svare til 25. marts 1199—24. marts 1200. *Calculus Florentinus* begynder derimod 25. marts efter vor tidsregning, altså omtrent $\frac{1}{4}$ år bagefter. År 1200 i Firenze betyder derfor tidsrummet 1200 25. marts—1201 24. marts. Omvendt vil år 1200 efter vor tidsregning svare til tidsrummet 1. januar—24. marts 1200 samt 25. marts—31. december 1201 efter *calculus Pisanus*, men til 1. januar—24. marts 1199 samt 25. marts—31. december 1200 efter *calculus Florentinus*.

Calculus Pisanus anvendtes i *Pisa, Lucca, Lodi* og *Arezzo*. Muligvis har den også været anvendt af den tyske kejser *Frederik 2.* i 1218, og den skal kunne spores enkelte gange i *det pavelige kancelli*.

Langt videre udbredt er *calculus Florentinus*. Den ses

at være i brug i *Italien* fra 10. årh.s midte, da i hvert fald *det pavelige kancelli* benyttede den. I tidsrummet 1088—1143 afløstes den overvejende af *calculus Pisanus*, men derefter vendte man tilbage til den florentinske, som brugtes til 1216 og endelig i en sidste periode 1243—80. Efter det store vestlige skismas afslutning genindførte Martin 5. atter *calculus Florentinus* fra 1417, som derefter forblev i brug indtil 1621 (breve) og 1691 (buller). Ligeledes benyttedes den i de normanniske riger i *Syditalien*; på *Sicilien* var den i brug endnu i 16. årh., og notarerne fritoges først 1604 for at benytte den. Desuden naturligvis i *Firenze* samt i *Siena*. Først i 1749 afskaffedes både *calculus Pisanus* og *Florentinus* af storhertug Franz 1. af Toscana, der herefter fastsatte årets begyndelse til 1. januar.

Uden for Italien møder vi først og fremmest *calculus Florentinus* i *Frankrig* og *England*. I Frankrig synes den at optræde allerede i 9.—10. årh. i *Arles* og *Auvergne*. De 3 første Kapetinger lod den anvende i deres kancelli. Desuden benyttedes den i *Limoges*, *Languedoc*, *Dauphiné* og *Provence* og syntes at have holdt stillingen bedre i disse egne end i det øvrige Frankrig, hvor året efterhånden begyndte med påsken. *Montdidier* og *Besançon* synes ene af alle at have fastholdt *annunciationsstilen* endnu i begyndelsen af 16. årh.

I *England* kan der findes enkelte eksempler på *annunciationsstilen* fra midten af 11. årh.; men efter midten af 12. årh. fik den mere officiel karakter, selv om den i de første 50—60 år derefter endnu ikke var helt enerådende. Den kaldtes *computatio Anglicana* i modsætning til *computatio Romana*, d. v. s. årets begyndelse 25. december. Den benyttedes ligeledes i *Skotland* og *Irland*. Skotland opgav *annunciationsstilen* i slutningen af 1599,

da en kongelig befaling bestemte, at nytår herefter regnedes fra 1. januar, første gang i 1600. I England og Irland bevarede den indtil 1. januar 1752, da et regeringsdekret af Georg 2. afskaffede den til fordel for januarstilen.

I *Tyskland* er annunciationsstilen anvendt under Philip af Schwaben, Otto 4. og Frederik 2., altid efter calculus Florentinus (jfr. dog s. 42). Desuden benyttedes den i ærkebispedømmet *Trier* og bispedømmet *Metz*, hvorfor den her snart kaldtes *mos* eller *stilus Trevirensis* (*Metensis*). Den kan spores i brug fra 1137 til 1648.

Endelig må det understreges, at *cistercienserordenen* benyttede calculus Florentinus i sine dokumenter, og det har været hævdet, at dette forhold i forbindelse med den tiltagende Mariadyrkelse skulle have været årsagen til den forholdsvis store udbredelse, calculus Florentinus fik.

I de sidste århundreder, mens annunciationsstilen i denne form var i brug, trængte dog januarstilen mere og mere frem side om side med den. Det gælder i Tyskland, endog i selve *Trier*, hvor man kan påvise januarstilen fra 1631, og det gælder i England, hvor vistnok de urolige tider i 17. årh. med mange flygtninge til landene på den anden side af kanalen skaffede englænderne kendskab til januarstilen. Derfor kan man i den sidste fjerdedel møde dobbelt angivelse af året, nemlig efter januarstil og annunciationsstil. Indflydelsen fra de trykte almanakker må formodentlig heller ikke underkendes; de begyndte som ovenfor nævnt (jfr. s. 40) altid 1. januar, og man kan også som så ofte før nævne, at Mr. Pepys hvert år markerer 1. januar som nytår, men dog stedse tæller årene efter officiel maner med skifte 25. marts. Det berømte tidsskrift *Spectator* begyndte også 1. januar 1711. Det har derfor næppe i det brede folks be-

vidsthed været noget større indgreb, da kong Georg som ovennævnt afskaffede annuciationsstilen.

Påskeåret. Påskens store betydning for den kristne kirke har sikkert været en væsentlig årsag til, at den kunne blive valgt som begyndelse for året; for påskefestens bevægelse mellem 22. marts og 25. april, altså 35 forskellige muligheder, kom til at volde store kvaler i kronologisk henseende.

Påskeåret begyndte enten *langfredag* eller *påskelørdag*, aldrig selve påskedag. At man lod året begynde langfredag, skyldes sandsynligvis, at man i den oldkristne kirke havde den forestilling, at Kristi dødsdag faldt sammen med bebudelsen. Efter denne metode skiftedes året flere steder i Nederlandene.

Når året også kunne skiftes påskelørdag (*sabbatum sacrum*), hang det efter al sandsynlighed sammen med indvielsen af påskekerter (*cereus paschalis*, le cierge béni), i hvilken man skar de kronologiske tegn for det pågældende år; man kunne også binde en seddel (*indiculus, tabula paschalis, titulus cerei paschalis*) med de samme oplysninger til kerten. Hensigten har rimeligvis været at udbrede kendskabet til det pågældende års rigtige kronologiske elementer. Man har også vidnesbyrd om, at sådanne *tabule* efter hensigten er blevet afskrevet.

Foruden de sædvanlige betegnelser for året finder man også betegnelserne *anni a resurrectione* el. *a passione sumpti* el. *a paschate* for påskeåret, ligesom man med udtrykkene *a cereo paschalis* (apres la bénédiction du cierge pascal) el. *benedictione fontium* (apres les fons bénis) ofte understregede, at påskeåret begyndte påskelørdag.

På grund af påskedagens variation blev påskeårene af ulige længde varierende mellem yderpunkterne 330 dage

og 400 dage. I året 1383 faldt påskedag den 22. marts, i 1384 den 10. april. Påskeåret 1383 er da tidsrummet 1383 22. marts—1384 9. april. Det givne eksempel viser det hyppige forhold, at dele af marts og april forekommer 2 gange inden for det samme år. I 1477 faldt påskedag på den 6. april, i 1478 på den 22. marts. Påskeåret 1477 er da tidsrummet 1477 6. april—1478 21. marts. I dette tilfælde kom året ikke til at rumme de sidste 10 dage af marts og de 5 første dage af april. — I det første eksempel måtte man da bruge betegnelser, som tog hensyn til den dobbelte forekomst. For tidsrummet 1383 22. marts—9. april tilføjede man *post pascha* (apres pasques, naer paschen) til den anførte dag. I tidsrummet 1384 22. marts—9. april tilføjedes *ante pascha* (avant pasques, voir paschen) til dagsangivelsen. Imidlertid undlod man, da tidsrummet *post pascha* falder sammen med vor form for tidsregning, ofte at tilføje bestemmelsen, hvorfor det som regel er berettiget at slutte, at sådanne dateringer hører hjemme i begyndelsen af af påskeårene. På den anden side *kan* også angivelsen *ante pascha* være udeladt, og i så fald vil det ofte være næsten umuligt at bestemme dateringen nøjagtigt, medmindre der findes andre kronologiske elementer, som kan give den endelig afgørelse.

Påskeåret benyttedes først og fremmest i *Frankrig* og kaldtes derfor ofte *stilus Francicus* el. *mos Gallicus* el. *Gallicanus*, *style de Paques* el. *de France* el. *naer costume van Vrankrike*. Muligvis har det franske kongelige cancelli begyndt at bruge påskeåret under Philip 1. († 1108), men brugen er først fuldt enerådende under Philip August, antagelig fra omkring 1215. Året regnedes fra påskelørdag. Dette varede til 1564, da man gik over til januarstil.

Fra det franske kongekancelli bredte brugen sig til en række af de lokale kancellier, herunder først og fremmest hertugerne af Bourgognes kancelli, hvorfra den bredte sig til de fleste af de områder, der i løbet af 14. og 15. årh. kom under Bourgognes styre. Uden for Frankrig benyttedes påskeåret i Flandern (*stile de Namur*), Brabant (*mos Brabantinus*), Hennegau og Zeeland, endvidere i bispedømmerne Cambrai (*stilus curie Cameracensis*) og *Tournai*. Fra Hennegau trængte brugen frem i grevskabet Holland siden år 1300. Først fra 1575 afløstes det af januarstilen (jfr. ovenfor). Også bispedømmerne Toul (*mos Tullensis*) og Verdun anvendte påskeåret. I Tyskland var det områderne, der grænser op til Frankrig, Belgien og Nederlandene, som viste tilbøjelighed til at gå over til påskeåret, således det ærkebiskopelige kancelli i *Köln* 1222 til 1310, afløst af nativitetsstilen (jfr. nedenfor). Blandt de kölnske lydbispedømmer anvendte Liège påskeåret indtil 1333, Utrecht og Osnabrück indtil 1311. På samme måde i Münster indtil 1313. Som eneste tysk kejser benyttede Karl 5. den ved udfærdigelse af breve i og til Nederlandene.

1. september. I tilslutning til den græske indiktion (jfr. ovenfor s. 27) lod byzantinerne året begynde 1. september, og fra slutningen af 7. årh. var denne årsbegyndelse enerådende i det østromerske rige og den ortodokse kirke. Med kejser Justinians erobringer bredte den sig til Syditalien og Sicilien, hvor den delvis holdt sig til det 16. årh. Mod øst beherskede den siden midten af 13. årh. det russiske rige, hvor den først afskaffedes 1700 (jfr. s. 37).

25. december. Langt hyppigere var det imidlertid at lade året begynde 25. december, juledag, Kristi fødselsdag, hvoraf betegnelsen jule- el. nativitetsstil. Det er

ovenfor (s. 38) fremført, hvorledes januarstilen ikke faldt i kirkens smag på grund af de løsslupne fester 1. januar, som fortsatte, selv om man henlagde mindet om Kristi omskærelse til denne dag. Kristi fødselsdag var også langt mere håndgribelig for alle mennesker og derfor velegnet som årsbegyndelse. Således fortæller Beda i *De ratione temporum* kap. 13, at året for angelsakserne begyndte juledag; men han synes ikke selv at bruge den i sine historiske værker, hvori året vistnok regnes fra september. De angelsaksiske kristne missionærer bragte nativitetsstilen over til fastlandet. I selve England holdt den sig til henimod 13. århundrede, ja fra Benediktinerkredse haves endnu et eksempel fra 1404. På fastlandet optoges den af Karolingerne, både de franske og tyske. I *Frankrig* fortrængtes den efterhånden af påskeåret med undtagelse af *Provence* og *Dauphiné* (stile delphinal); men i *Tyskland* holdt den sig gennemgående i konge- eller kejserkancellierne med de ovenfor under de andre årsbegyndelser anførte undtagelser. Ærkebispedømmerne *Mainz* (stilus Moguntinus), *Köln* (undtagen 1222—1310), *Bremen* og de øvrige nord-, mellem- og sydtyske ærkebispedømmer brugte nativitetsstilen. *Utrecht*, *Osnabrück* og *Liège* gik over hertil henholdsvis 1311 og 1333. *Den tyske orden* benyttede ligeledes nativitetsstil, og den indførtes efterhånden i løbet af 14. årh. i *Livland*, som beherskedes af ordenen. I *Nederlandene* og *Flandern* benyttedes den i 11. og 12. årh.; senere veg den for andre undtagen i *Geldern* og *Friesland*. I *Spanien* (*Aragonien* 1350, *Kastilien* 1383) og i *Portugal* (1420) indførtes den og fortrængte samtidig den spanske æras 1. januar. I *Italien* anvendtes den i *Milano*, *Genova*, *Padova* og *Lucca*, og Hohenstaufferne bragte den med sig til *Sicilien*, hvor den konkurrerede

med Normannernes 25. marts. I *det pavelige kancelli* anvendtes den indtil midten af 10. årh., hvorefter den konkurrerede med annunciationsstilens to former indtil 1216 for så at være enerådende til 1243, da *calculus Florentinus* igen indtil 1280 benyttedes side om side med den. Efter 1280 til 1417 er der kun tale om nativitetsstil, her kaldet *stilus curie Romane* eller *mos Romanus*. Fra 1417 trænges den igen tilbage, selv om pave Eugen 4. i 1440 søger at autorisere den, og den forsvinder til fordel for annunciations- og januarstil.

I Danmark, Norge og Sverige er det almindeligt antaget, at året begyndte 1. januar. Diplomerne fra 11. og 12. årh. byder dog ikke på muligheder for at give en sikker afgørelse, ja der er også en vis mulighed for, at man omkr. 1200 har begyndt 25. december. Kong Knud 6. udstedte sin manddrabsforordning med følgende datering: ... *anno incarnati uerbi m^occ^oi anno coronacionis Kanuti regis xxxi monarchie eius xix quinto kalendas ianuarii*, hvorefter ærkebiskop Absalon nævnes blandt vidnerne. Da denne døde 21. marts 1201 (jfr. Lunde kapitels gavebøger og Arnold af Lybæk), må manddrabsforordningen nødvendigvis være udstedt i 1200. Valdemar Sejrs stadfæstelsesbrev af 1203 (Dipl. Dan. 1. rk. IV nr. 45) må også have regnet året fra denne begyndelse, da man derved vil få rimelig overensstemmelse mellem det opgivne år, regeringsår og ærkebispår. Et lignende problem foreligger i et svensk diplom — også bevaret i afskrift — dateret 1278 31. december, udstedt af biskop Brynjulf i hans 4. bispeår. For at alle dateringselementer skal kunne stemme overens, er det blevet foreslået at rette året til 1282, regne årets begyndelse fra 25. december samt bispeåret fra indvielsesdagen. I Norge har man kong Håkon 6.s di-

plom, udstedt i hans 12. regeringsår, med dateringen 1367 28. december (Dipl. Norv. V nr. 258). Da regeringsår nr. 12 slutter tidligst 1367 8/8 og næppe senere end begyndelsen af september, må årets begyndelse have været 25. december, eller også er regeringsåret forkert. Dipl. Norv. IV nr. 182 og VII nr. 65—66 hører vistnok også hertil. I Norge har man muligvis i enkelte tilfælde — vel under indflydelse fra England — anvendt annunciationsåret, jfr. Dipl. Norv. XVII p. 1404ff.

Over for ovennævnte eksempler kan man stille en række andre, der viser, at året utvivlsomt begyndte 1. januar. Svenskeren K. G. Westman fremdrog i 1906 følgende eksempler: 1266 30/12 (Dipl. Svec. I nr. 524), 1275 30/12 (ibid. nr. 606), 1296 31/12 (ibid. nr. 1186), 1305 28/12 (Dipl. Dan. 2. rk. V nr. 402) og 1307 28/12 (ibid. VI nr. 96). Fra Danmark kan man tilføje 1252 29/12 (ibid. I nr. 87), udstedt af Kristoffer 1. med tilføjelsen *regni nostri anno primo*. Da epoken for kongens regeringsår kan antages at ligge mellem 1259 29. juni og 2. august, jfr. Dipl. Dan. 2. rk. I nr. 66—67, må årsskiftet være sket 1. januar. Fremdeles Erik Glippings brev 1259 29/12 (ibid. I nr. 301), hvor 29/12 udtrykkes *in die coronacionis nostre quinto*. Kongen kronedes 1259 25/12.

Ud fra de anførte tilfælde må man derfor slutte, at årets begyndelse *med sikkerhed har været 1. januar fra omkring 1250* og muligvis før; men om de 2 eksempler fra Lund kan berettige til en generel slutning om, at årsskiftet har været anderledes i 11.—12. og 1. halvdel af 13. årh. må henstå uafgjort. Først efter 1470 synes man atter i kongens kancelli at have benyttet 25. december som årets begyndelse. Der kan muligvis være tale om indflydelse sydfra, idet en række af eksemplerne fra 1473

er udstedt fra Gottorp og vedrører hertugdømmernes interne forhold, jfr. Registrum Christierni I samt Repert. 2. rk. nr. 3002—03. Lidt senere findes et eksempel fra 1477 (Repert. 2. rk. nr. 4127). Derimod har de private og gejstlighedens breve ikke tilsvarende eksempler. Ligeledes kan man påvise vaklen mellem 25. december og 1. januar i kong Frederik 1.s danske registranter, f. eks. 1523 og 1525 med 25. december, mens der udtrykkeligt anføres 1532 nytårsdag. I kancelliets brevbøger begyndte året 25. december indtil 1596.

Ved benyttelsen af kirkebøgerne bør man kontrollere, om præsterne lader året skifte sammen med kirkeåret, d. v. s. 1. søndag i advent, eller om de har benyttet 1. januar som nytår.

OPDELINGEN AF ÅRET

Det år, hvis begyndelsestidspunkt er blevet behandlet ovenfor, var som bekendt det julianske, der overtoges af den kristne verden. Samtidig overtog man også dets opdeling i måneder. Oprindelig betød dette ord den tid, månen behøver til sit omløb om jorden, jvf. ovenfor s. 10. Derefter får det også betydningen 1/12 af solåret i den opdeling, som fastlagdes af Cæsar og revideredes af Augustus. Med den kristne kirke bredte de romerske månedsnavne sig til næsten alle europæiske lande. Undertiden kan der dog også, navnlig hos krønikeforfattere, benyttes navne, som f. eks. hentyder til den vigtigste fest i den pågældende måned. Både Germanernes (tyskernes) og de skandinaviske landes egne månedsnavne fortrængtes i løbet af middelalderen. Derimod har polakkerne og tjekkerne bevaret deres oprindelige månedsnavne.

Middelalderlige krønikeskrivere har enkelte gange i stedet anvendt en tolvdeling af året, hvis enkelte dele betegnedes med de 12 tegn fra dyrekredsen (*zodiakus*) i den stilling de pågældende stjernebilleder havde på himlen for 2400 år siden. Disse »solmåneder« indledtes med »vandmanden« (*aquarius*) 18. januar og afsluttedes med »stenbukken« (*capricornus*) 18. december. I middelalderlige kalendere kan man finde disse måneder optaget med tilføjelse af deres astronomiske tegn. Middelalderen formede huskereglene *Semper quindenis ponantur signa Kalendaris* (d. v. s. »Tegnene for den 1. (i måneden) sættes altid på 15.-dagen« (d. v. s. før kalendæ i næste måned)).

Alle opgivelser efter dette system er næppe rigtige; en reduktionstabel findes i Ginzel (III, s. 114).

Endvidere kunne året deles i to eller fire dele, ved tvedelingen i et vinter- og et sommerhalvår. Vinterhalvåret begyndte 29. september (Mikkelsdag) eller 11. november (Mortensdag), sommerhalvåret påskedag eller 1. maj (Valborgsdag). I Nederlandene var de tilsvarende dage 21. september og 17. marts. I de skandinaviske lande 14. oktober og 14. april. Også jul og St. Hansdag kan optræde i denne forbindelse.

Fra tidlig tid opdeltes året i fire årstider (*quarterium anni* el. *quarternus anni*): forår (beg. 21. marts), sommer (beg. 21. juni), efterår (beg. 21. september) og vinter (beg. 21. december), efter den romerske kalender dog 12. kalendas Aprilis, Julii, Oct. og Jan. Heraf er forårsjævndøgn (*equinoctium vernale*) nok den vigtigste i kraft af den afgørende stilling, datoen herfor indtager i beregningen af påskens komme. I det daglige liv knyttedes firdelingen dog almindeligvis til forskellige fest- eller helligdage i februar, maj, august og november. Hvilke dage det drejer sig om afhænger af de klimatiske forhold i det pågældende land.

Størst udbredelse fik dog den firdeling, der skyldtes de kvartårligt fastlagte fastedage, kaldet *quattuor tempora, angariae, jejunia temporalia* eller *legitima*, dansk tamperdage. Det var perioderne onsdag—lørdag inclusive efter søndagene *Invocavit*, pinsedag, *elevatio s. Crucis* (korsdag om høsten d. v. s. 14. september) og *Luciedag* (13. december); hver af de 4 perioder kunne få tillagt vendinger, som tydeliggjorde, hvilken fasteperiode der var tale om.

Ugen. Det er karakteristisk, at syvdags-ugen i sin tælling er uafhængig af månederne og årene, idet den jo lø-

ber videre over måneds- og årsgrænserne uden afbrydelse. Det vides ikke med fuld sikkerhed, hvor den er opstået; den antages at være »udført« fra kulturcentret omkring Eufkrat-Tigrisbækkenet. Derfra vandrede den til jøderne, og romerne stiftede bekendtskab med den her i begyndelsen af kejsertiden. Endvidere lærte disse ifølge Cassius Dio (XXXVII, 18) en anden uge at kende hos ægypterne.

Karakteristisk var det forhold, at jødernes uge sluttede med sabbat'en efter 6 dage, som kun taltes med nummer, medens ægypternes begyndte med den dag, den jødiske sabbat faldt på. Den har iøvrigt rimeligvis sammenhæng med den astrologiske »videnskab« i dette land, som allerede i 1. årh. f. Kr. var meget populær. Ifølge den bestod der en forbindelse mellem planeterne og dagens inddeling i 24 timer. Man begyndte en søndag; dens 1. time = solen, dens 2. = Venus, 3. = Merkur, 4 = månen, 5 = Saturn, 6. = Jupiter, 7. = Mars, 8. = solen o. s. v. alle 24 timer igennem. Den 1. time i næste døgn bliver da = månen o. s. v. Disse *gubernatores* bliver også til styрere af dagen (*domini diei*), idet 1. time af hvert døgn får tildelt denne rolle. Heraf udviklede sig da følgende uge:

1. døgn	1. time	= solen	= søndag.	
				Tilhørende planettegn ☉
2.	» 1.	= månen	= mandag;	planettegn ☾
3.	» 1.	= mars	= tirsdag;	» ♂
4.	» 1.	= merkur	= onsdag;	» ♀
5.	» 1.	= jupiter	= torsdag;	» ♃
6.	» 1.	= venus	= fredag;	» ♀
7.	» 1.	= saturn	= lørdag;	» ♄

(idet lørdagen efter ægyptisk skik skulle have været anbragt forrest).

Tibuls elegi I, 3, 18, vægmalerier og indskrifter med ugedagenes navne, fundet i Pompeii, yder bevis for brugen af »planetugen«. I det 3. årh. er den da fuldstændigt indgået i romernes dagligliv; også de første kristne indskrifter med den tilhører dette tidsrum.

De kristne overtog ligeledes ovennævnte ugedagsbetegnelser, som — vel på den astrologiske baggrund — var blevet overordentlig populære i alle dele af befolkningen i det romerske rige. Fra dem stammer skikken i erindring om Kristi opstandelse at lade ugen begynde en søndag i modsætning til hedningerne. Denne ordning stadfæstedes 321 af kejser Konstantin.

Skønt man fra kirkeligt hold i forbindelse med bekæmpelsen af astrologien også fra 4. årh. gik til angreb på »planetugen«s navne, lykkedes det på ingen måde at udrydde den. Med undtagelse af søndag og lørdag lever planetugens dagsnavne stadig i de romanske sprog.

De germanske folk overtog ugen allerede i hedensk tid, idet man dog erstattede de romerske gudenavne med de germanske. Undtagelse er lørdag, da der ikke fandtes en guddom, der svarede til Saturn. Enten beholdt man *dies Saturni* (således i Westfalen, Nederlandene og England), eller man skabte nye betegnelser som *Sonnabend* (d. v. s. dagen før søndag) eller nordisk *lørdag* (vaske-el. badedag).

I *Norden* synes det ældste eksempel på »planetugen« at skulle søges i Sverige i brevet 1251 24/4 (Dipl. Svec. I nr. 588), udstedt *die lune*. Tilsvarende eksempel foreligger i Danmark med brevet 1288 27/7 (Dipl. Dan. 2. rk. III nr. 311), udstedt *die martis*. Kun 6 eksempler kendes fra Danmark indtil ca. 1340, medens man i Sverige

når op på ca. 30 i samme tidsrum. I Norge er breve på latin forholdsvis sjældne, men det tidligste eksempel på brugen af »planetugen« er 1298 11/8 (Dipl. Norv. IV nr. 33). Da diplomerne på norsk tidligt er forholdsvis langt talrigere, er det rimeligvis også naturligt, at de germanske ugedagsbetegnelser dukker tidligere op, jfr. et eksempel allerede fra 1277 30/4 (Dipl. Norv. II nr. 17), udstedt *a friadagenn*. Fra 14. årh. bliver brugen heraf meget hyppigere. Fra 15. årh., da breve på dansk og svensk virkelig bliver talrige, fæstnes også brugen af den germanske uges dagsnavne i den form, som de den dag i dag har i de nordiske lande.

Samtidig med, at kirken bekæmpede »planetugen«, søgte den at indføre betegnelser for mandag-fredag, som var parallelle med den jødiske tælling af ugens dage. Man ønskede at bruge *feria secunda, tertia sexta* i stedet. Der er næppe givet nogen forklaring på, hvorledes det romerske *feria*, der betød festdag, er blevet ændret til at betyde en hverdag. I denne kristne uge indgik *dies dominica* (Herrens dag, søndag). Endvidere beholdt man *sabbatum* for lørdag.

De 5 *feria* opstilles på rad og række af Isidor af Sevilla, men er dog betydeligt ældre. Beda nævner i *De ratione temporum* c. 8, at pave Sylvester 1. († 336) havde påbudt gejstligheden brugen af dem, men allerede Tertullian omtaler både *feria quarta* og *sexta*. Dermed er *feria*-ugen afhjemlet helt fra fra 2. årh. e. Kr.

Dagtællingen med *feria* bredte sig efterhånden ud over det meste af Europa i konkurrence med »planetugen«. I *Norden* får den sin blomstringstid i 14. årh.; men enkelte ældre eksempler findes. Ældst er vistnok 1224 31/7 (Dipl. Svec. I nr. 229), udstedt *ii. kalendas augusti feria iii*, derefter findes den 1238 3/9 (Dipl. Svec. I nr. 301).

Tidlige eksempler fra det danske område er endvidere 1266 15 og 18/3 samt 17/12 (Dipl. Dan. 2. rk. II nrr. 3, 6 og 48). Den tiltagende brug af nationalsprogene i diplomerne fortrænger i løbet af de første årtier af 16. årh. brugen af *feria*, selv om brugen får en slags forlængelse, så længe man lader dateringen i de nationalsprogede breve forblive skrevet på latin. Denne udvikling er stort set ens i alle europæiske lande med undtagelse af Portugal, som har bevaret den kristne uge i fuld udstrækning fra *Domingo*, *segunda feria* til *sabbado*.

Fra romerriget overtog man endvidere i de kristne lande som ovennævnt månederne samt deres tredeling og tælling af dagene i forhold til *kalendæ* (den 1.), *nonæ* (den 5. el. 7., jfr. nærmere nedenfor s. 80) og *idus* (den 13. el. 15. i den pågældende måned). Man opfatter dog nu skuddagen som den 24. februar, således at Mathias' dag i skudår flyttes til 25. februar. *Derfor bliver det kun dagene fra VI. kalendas martii i skudår, der skal efterkontrolleres.* Som datoen viser, er den formelle opbygning af dateringen efter romersk kalender ændret sammenlignet med den klassiske form. I stedet for *ante diem x calendas Julias* siger man nu *x calendas (-darum) Julii* eller *sub die x calendas Julii*. Dagen før og dagen efter *kalendæ*, *nonæ* og *idus* hed stadig *pridie* og *postridie*, men *pridie* kan godt erstattes med *secundo* eller *priore* eller *ultimo*. Brugen af den romerske kalender i dateringen er hyppigst i den tidlige middelalder. Senere må den konkurrere med ugedags-, måneds- og den liturgiske datering. Dog holder f. eks. det pavelige kancelli urokkeligt fast ved den, og i Frankrig er den endnu i brug i de latinske dokumenter i 16. årh. I Tyskland træder den allerede i 12. årh. stærkt i baggrunden, først og fremmest i Sydtykland. I dele af det nuværende Spanien afskaf-

fedes den ligefrem ved dekret i 1350. I *Norden* er den næsten enerådende i Danmark og Sverige indtil 1250, mens man i Norge, hvor der kun er bevaret få daterede breve fra denne periode, ikke kan udtale sig helt så sikkert. Endnu er den hyppigst brugt i 1250'erne og -60'erne, hvorefter den i de følgende 20 år benyttes i halvdelen af de bevarede breve, men derefter går brugen stærkt tilbage. Regelmæssig brug kan vistnok fastslås at være ophørt i det kgl. kancelli omkr. 1305—06. Bispekancellierne har deltaget i denne tilbagegående bevægelse, men fastholder dog den romerske datering i spredte eksempler til omkr. 1340. Nogle få fra det 15. årh. er så at sige de resterende danske eksempler. Både i Sverige og Norge synes udviklingen på dette område at have taget nogenlunde samme vej, blot, at »processen« er forløbet i et noget langsommere tempo; her må igen mindes om, at materialet fra Norge er meget lille og derfor vanskeligere at vurdere, men formodentlig er det bispekancellierne, der længst har bevaret den romerske kalender. I ganske enkelte tilfælde ser man *mense* (måned) føjet til, f. eks. *mense martio pridie idus mensis eiusdem* i et brev af Valdemar Sejr (Dipl. AM. I p. 127). I denne forbindelse må man nævne en speciel dansk ejendommelighed (også repræsenteret i norsk i hvert fald i 2 tilfælde, Dipl. Norv. I nr. 119 og IV nr. 20) i den formelle opbygning af den romerske kalender i brevene. Som ovenfor nævnt er den gængse form *viii kalendas februarii*, men i kongebreve og i enkelte tilfælde gejstlige og private breve benytter man formen *kalendas martii x^o*, altså med tallet bagest. Formodentlig har det haft det rent praktiske sigte, at elementerne i de pågældende breves årstal på en utvetydig måde skiltes fra dateringens talopgivelser, således at en eventuel tvivl om den rette sammenhæng i de kronolo-

giske elementer blev undgået. I Danmark kan fænomenet iagttages fra slutningen af Valdemar Sejrs regering til omkring 1300.

Den fremadskridende dagtælling inden for måneden er opstået i orienten og sandsynligvis udbredt med kristendommen. Bortset fra en enkelt indskrift, noget usikkert dateret til 3.—4. årh., er den først vel afhjemlet i 6. årh. i *Italien* og *Gallien*. Den findes benyttet i Merovingernes kancelli afvekslende med den romerske kalender. I Italien udformes tællingen således: f. eks. *sextus dies mensis aprilis*, mens man i Gallien siger *quod fecit mensis aprilis dies sex*. Den behersker i 15. årh. de såkaldte pavelige breve til forskel fra de egentlige boller, der altid benyttede den romerske kalender. I det tyske konge- og kejserkancelli kæmper den med den romerske og den liturgiske datering om placeringen i brevene, men i løbet af 15. årh. fortrænger den dem fuldstændigt herfra. I *Norden* finder man de første eksempler fra 13. årh. De tidligste: 1268 og 1277 er kun overleveret som sene oversættelser, hvorfor ældste velafhjemlede brug i Sverige bliver 1291 *sexta die mensis aprilis* og i Danmark 1295 *prima die marcii*; udformningen her er typisk for de nordiske lande; dog kan man også finde eksempler på kombination med planetugens dagsnavne, jfr. f. eks. Dipl. Dan. 2. rk. V. nr. 243. I den fortløbende tælling kan man endelig også møde nogle få tilfælde af efterstilling af dagens »nummer«. 1307 hedder det *mensis iunii die sexta*. — I nogle tilfælde, navnlig mellem ca. 1245—85, har man dog kun benyttet år og måned alene som dateringselement.

Consuetudo Bononiensis. Beslægtet med det sidstnævnte er den betegnelse for månedens dage, der forudsætter en deling af måneden i 2 dele, d. v. s. den så-

kaldte *Consuetudo Bononiensis*. Den første halvdel af måneden — i februar til og med den 14., i måneder med 30 dage til og med den 15. og i de resterende til og med den 16. — kaldes *mensis intrans* el. *ingrediens* el. *incipiens* eller *introitus mensis*, tysk *inge(he)nder monat*, fransk *mois entrant* eller *a l'intrar*. I den tælles dagene fortløbende, altså *I—XV die intrante mense NN*. Den sidste halvdel kaldes *mensis exiens*, *stans*, *astans*, *restans*, *decrescens* el. *in exitu* el. *in fine mensis*, tysk *ausge(he)nder monat*, fransk *mois a l'issir* el. *a l'issue*. I denne halvdel tælles dagene baglæns fra den sidste dag. Den 16. juni hedder derfor *XV dies exeunte mense iunio*. Den 29. og 30. juni (og således for alle månedernes sidste 2 dage) hedder henholdsvis *die penultimo* og *ultimo mensis iunii*; på den anden side kan man dog også finde *die II exeunte mensis iunii* i stedet for *penultimo*; men *penultimus* og *ultimus* om de sidste 2 dage i månederne ses også brugt, hvor der ikke er tale om *consuetudo Bononiensis*. Endelig findes ganske få eksempler på, at den 15. hedder *mediante mense*, men der kan næppe herudfra føres bevis for, at denne dateringssædvane skulle have forbindelse med den oldattiske opdeling af måneden i 3 dekader. Udtrykket *antepenultimo* findes endelig en sjælden gang om den 3. sidste dag i måneden. Ved reduktion af datoer fra 2. halvdel lægger man 1 til dagtallet i den pågældende måned og trækker derpå den i dokumentet opgivne dato derfra; resten giver da datum efter vor måde at tælle dagene på. Som regel overholdtes de her anførte regler; men man kan finde eksempler på, at tælling med *mensis intrans* går ud over den 15. i måneden og også, at man tæller helt baglæns med *mensis exeuns*.

Denne måde at datere på synes at være blevet til i Lombardiet el. Toscana allerede i 8. årh., hvorfra den

har bredt sig til andre dele af Italien, navnlig dem, der også var under lombardisk herredømme. Den fik et yderligere opsving i løbet af 11. og 12. årh., og i det 13. blev den nærmest enerådende i Bolognas område, hvorfor den siden Rolandinus, jfr. *Summa artis notariae* (Torino 1479), *tractatus de notulis* c. 14, kaldes *cons. Bonon.* Den tages også i brug i *Sydfrankrig* (9.—14. årh.), *Schweiz*, *Sydtyskland* (til ind i 15. årh.), i det *tyske kejser- el. kongekancelli* (12.—13. årh. i breve som regel udstedt af italienske notarer), i *Böhmen* og i sjældne tilfælde i *Nordtyskland* og *England*. I *Norden* eksisterer der vistnok kun 2 eksempler fra det danske område og ingen fra Sverige og Norge. Det ene er 1315 24/8, udstedt af ærkebiskop Esger af Lund, med datoen *octaua die mensis augusti exeuntis* (reduktion: aug. 31 dage + 1 ÷ 8 = 24. aug.). Det andet er fra 1242 (Ribe Oldemoder, ed. O. Nielsen, s. 29) med datering *intrante mense maio* (hvilken dag i 1. halvdel er ikke anført).

Liturgisk (festdags-) datering. Side om side med ovennævnte dagtællinger finder man allerede i 4.—5. årh. i latinske indskrifter dateringer, i hvilke man benævner dagen efter den helgen, hvis mindefest er henlagt til den, eller efter kirkeårets store højtider el. ved angivelse af, hvor mange dage før el. efter en sådan festdag der er tale om. Man har diskuteret denne dateringsform — som man kalder festdags- eller liturgisk datering — og dens oprindelse ret indgående. Foruden forbindelsen bagud til de latinske indskrifter har man sagt, at de ældste eksempler på brugen af festkalenderen i dateringerne viser, at de enten er knyttet til de store festdage i kirkeåret — de »universelle« festdage — eller til hovedfesten for en vigtig »lokal« helgen. Som ældste illustration til 1. tilfælde anføres brevet af 728 13/5 (Urkb. der Stadt

Strassburg) og 3 eksempler fra Freising, mens kong Zwentibolds stadfæstelsesbrev på overgivelsen af abbediet St.-Gervais til Trier 898 13/5 *ipsa die festivitatis sancti Seruatii* er det ældste eksempel på tilknytning til det lokale. Disse »universelle« el. »lokale« fester skulle ligesom årtidernes skiften have været de eneste faste kronologiske holdepunkter for den jævne befolkning og derfor være langt mere forståelige for dem end f. eks. den romerske kalender.

Iblandt angelsaksiske breve finder man ligeledes meget tidlige eksempler, mens de først optræder i de tyske kongers breve fra omkr. 1025. I *Norden* findes de ældste tilfælde på dansk område, idet der er overleveret 4 breve før 1200 (Dipl. AM. I s. 57, 255, 271 og 285) med denne dateringsform, hvoraf de 3 dog stammer fra Odense St. Knuds kloster, hvor overleveringen er mindre sikker. I Sverige og Norge findes de ældste breve med festdagsdatering omkr. 1225, jfr. Dipl. Svec. I nr. 240 og Dipl. Norv. I nr. 7. Denne dateringsform vinder hurtigst frem i Norge, hvor breve på modersmålet allerede spiller en betydelig rolle; men da det absolutte antal bevarede breve fra denne tid ikke er stort, kan man ikke sikkert bevise, at den romerske kalender efterhånden fortrænges af den liturgiske datering, således som det er tilfældet i Danmark og Sverige, hvor denne udvikling ganske langsomt kan iagttages fra 1250'erne, indtil datering efter festdage så at sige bliver enerådende i løbet af 14. og 15. årh. Den er ligeledes endnu enerådende i Danske Kancelliregistranter 1535—50, mens Kristian 4. i sine egenhændige breve udelukkende benytter den fremadskridende tælling af dagene i måneden. I Kancelliets brevbøger benyttes liturgisk datering endnu hyppigt under Kristian 3., men derefter aftager brugen stærkt.

Når så mange former for betegnelsen af dagen fandtes samtidig, kunne det kun være naturligt, at der opstod en række blandingsformer. De ældste eksempler på liturgisk datering findes således altid i forbindelse med dagens placering i den romerske kalender, senere også i forbindelse med den fortløbende tælling.

Selve den pågældende dag betegnedes med *festum*. Man skelnede mellem *festā chori*, der som regel kun højtideligholdtes af gejstligheden, og *festā fori*, som fejredes af hele befolkningen som helligdage. De sidste er først og fremmest søndagene samt en række andre særligt fastlagte helligdage, hvoraf den katolske kirkes navnlig er bestemt gennem en opregning i kanonisk ret. Iøvrigt varierer festdagene fra stift til stift. Vigtigst er *Quattuor natalia*, fransk *les quatre nataux* el. *les bons jours*, d. v. s. jul, påske, pinse og allehelgens dag; i Tyskland erstattes den sidste af Marie himmelfartsdag. Der var ialt 5 forskellige festgrader; ved sammenfald af helgendage og festdage afgjorde festgraden, hvilken dag der skulle flyttes, den såkaldte *translatio*, for at gudstjenestens omfang ikke skulle mindskes på grund af sammenfaldet. Normalt fik den form for ændringer ingen betydning for kronologien, navnlig da mere kendte dage trods flytning ved sammenfald — f. eks. Marie bebudelse — i folkets bevidsthed ikke lod sig flytte. Derfor skal man kun, når det udtrykkeligt bemærkes i dokumentets datering, tage hensyn til dette forhold, når det gælder at omsætte til vor tidsregning.

Dagen før en festdag kaldes hyppigst *vigilia*; navnet stammer fra betegnelsen for de natlige bedegudstjenester, som gik forud for festdagen, men de 2 betydninger må altid holdes ude fra hinanden. Foruden *vigilia* møder man navnlig *profestum*, men også *pervigilium*, *pridie*

(særlig i den romerske kalender), på tysk *abend*, *des neghesten tages vor* o. s. v., fransk *vigile* el. *nuit*, engelsk *eve*, dansk *aften*.

Dagen efter en festdag kaldes hyppigst *crastino* (ev. *die*); men udtryk som *sequenti die*, *postero die*, *postridie* (mest i den romerske kalender), *feria proxima post* er heller ikke ualmindelige. Hertil svarer på tysk *des negesten dages*, *des ersten tages*, *morgens* el. lignende udtryk, engelsk *morrow*.

Ugedagen efter en fest hedder *octaua*. Marie himmelfartsdag er 15. august, *octaua* Marie *assumpcionis* er 22. august. Hertil svarer på tysk *achter tag* o. s. v., fransk *huitève*. Tidsrummet mellem festen og dens ottendedag betegnes med forbindelserne *infra*, *intra*, *inter* el. *ante octauam* el. *in* el. *sub octauis* samtidig med, at det som regel oplyses, hvilken ugedag det drejer sig om. Derimod betegner *post octauam* dagene efter ottendedagen.

Festdagen selv beskrives oftest som *die*, *in die*, *sub die*, *ipso die* + navnet i genitiv. Også mindre eksakte udtryk som *circa*, tysk *um* og lignende + dagens navn forekommer ret ofte. *Die quarta post* betyder den 4. dag efter (både første og sidste dag tælles med) og står altså i modsætning til *feria quarta*, der betyder onsdag.

Årets festdage opdeles i de faste og de bevægelige festdage. Til de faste hører først og fremmest årets søndage, men derudover er der en lang række helgendage; en del af disse er desuden af lokal karakter; der vil derfor intet være til hinder for, at en anden helgen kan blive mindet på den dag i et andet område. En hjælp til klargørelse af disse forhold har man dels i de lokale kalendarier, dels i de moderne lister over helgendagene, som findes opført i de forskellige kronologiske håndbøger.

De bevægelige kirkelige fester afgang først og frem-

mest af påskesøndags placering i året. En række andre bestemtes af nytårsdags, helligtrekongersdags og juledags placering.

Afhængig af 25. decembers (juledags) plads i ugen er de 4 adventssøndage, som indleder kirkeåret. 1. søndag i advent kan tidligst falde den 27. november og senest den 3. december.

Afhængig af, hvor tidligt 1. søndag i advent falder, er det, om der kommer en søndag mellem jul og nytår eller mellem nytår og helligtrekongersdag (6. januar). I første tilfælde taler man om *dominica infra octauam natalis domini*, i sidste om *dominica infra octauam circumcisionis* el. *dominica post novum annum*. De kan også kaldes *dominicae vacantes* under eet.

Fra *Epiphania* (Helligtrekongersdag, 6. januar) tælles et varierende antal søndage alt efter, hvor tidligt påskesøndag indtræffer. Der bliver kun 1 søndag efter Helligtrekonger, når påskedag indtræffer 22., 23. el. 24. marts, men 6, når påskedag indtræffer så sent som 22.—25. april.

Forud for påskedag falder 9 søndage, begyndende med *dominica Septuagesima*, som tidligst kan falde den 18. januar, senest den 22. februar. Disse søndage betegnes på flere måder, idet man foruden navne som ovennævnte finder dels »nationale« navne, dels navne efter søndagens introitus misse, d. v. s., at man tager indledningsordene fra antifonien. Denne sidste navneskik er særligt knyttet til søndagene før og efter påskedag.

De 9 søndage før påske er (navnene efter introitus anført sidst):

9. s. f. p.: Septuagesima — Circumdede runt me.

8. s. f. p.: Sexagesima — Exsurge.

7. s. f. p.: Quinquagesima, *dominica prima ante caput ieiuniorum*, *dominica carnispruii*, Fastnacht-

- sonntag, eng. Shrove Sunday, fransk Dimanche gras, dansk Fastelavnssøndag — *Esto mihi*.
6. s. f. p.: Quadragesima, dominica focorum, 1. søndag i fasten — *Invocavit*.
5. s. f. p.: II^a Quadragesime, dominica Cananee, post focos, 2. søndag i fasten — *Reminiscere*.
4. s. f. p.: III^a Quadragesime, dominica ante mediam quadragesimam, 3. søndag i fasten — *Oculi*.
3. s. f. p.: IV^a Quadragesime, dominica medie quadragesime, fransk Mi-Carême, eng. Monthering Sunday, midfaste el. 4. søndag i fasten — *Letare*.
2. s. e. p.: V^a Quadragesime, dominica passionis, tysk Namenloser el. Schwarzer Sonntag, eng. BlackSunday, 5. søndag i fasten — *Judica*.
1. s. f. p.: VI^a Quadragesime, hyppigere dominica palmarum, in ramis palmarum, også dominica olivarum, tysk Palmsonntag, fransk Dimanche des rameaux des Pâques fleuries, palmesøndag — *Domine ne longe*.

Tidsrummet onsdag før 6. søndag før påske til og med påskelørdag er fastetiden på 40 dage (quadragesima, fransk carême, eng. lent). Den indledende onsdag hedder *dies cinerum*, tysk Aschermittwoch, eng. Ashwednesday, fransk mercredi des cendres, caput ieiunii, carnisprivium, dansk askeonsdag. — Tirsdagen før er hvide tirsdag, tysk Fastnachts- el. fetter Dienstag, fransk mardi gras, eng. Shrove Tuesday. Endelig betegner ordet Karneval i dag tidsrummet 6. januar — askeonsdag.

Efter palmesøndag kommer påskedag, *pascha*, *resurrectio* (det sidste af introitus: Resurrexi). Ugen mellem palme- og påskesøndag er den stille uge (*hebdomada sancta* el. *sacra*), tysk Karwoche el. stille Woche, eng.

Holy week, fransk semaine sainte eller péneuse. De sidste tre dage af den er *dies lamentationis* el. *tenebrarum*. Skærtorsdag hedder på latin *coena domini*, tysk Grüner (el. Weiser) Donnerstag, fransk Jeudi saint el. blanc, eng. Maundy Thursday. Langfredag hedder på latin *Parascene, dies passionis*, tysk Karfreitag, fransk vendredi saint el. adoré, eng. Good Friday.

Efter påskedag tælles der 6 søndage, den 7. søndag efter påske er pinsedag.

1. s. e. p.: d. I^a post pascha, dominica in albis, eng. Low Sunday, fransk Close pâques, in octava pasche, beloken paeschen, tysk Bonensontag — Quasimodo geniti.
2. s. e. p.: d. II^a post pascha — Misericordia domini.
3. s. e. p.: d. III^a post pascha — Jubilate (omnis terra).
4. s. e. p.: d. IV^a post pascha — Cantate.
5. s. e. p.: d. V^a post pascha — Vocem jocunditatis el. Rogate, hvorfor den også kaldes dominica rogationum. De 3 efterfølgende dage hedder *Rogationes*, tysk Kreuztage el. Bittage, fransk Renvoisons. Torsdagen derefter er Kristi Himmelfartsdag (Ascensio domini).
6. s. e. p.: d. post Ascensionem — Exaudi.

Herefter følger pinsen, pentecostes, tysk Pfingsten, eng. Whitsunday, fransk Pentecôte.

Søndagen efter pinse er Trinitatis søndag, også kaldet *octava pentecostes*. Herefter tælles resten af søndagene i kirkeåret fortløbende som 1. søndag efter Trinitatis o. s. v.

Ovenanførte tælling af søndagene efter pinse går tilbage til 9. årh. Den benyttedes i middelalderen og den dag i dag i den protestantiske kirke. I den katolske kirke derimod tæller man søndagene fra pinsedag uden at tage

hensyn til Trinitatis søndag, efter at revisionen af Missale Romanum var foretaget i 1570. Derfor vil der altid være en forskel på een mellem katolsk og protestantisk kirkeskik.

INDELING AF DAGEN

Også på dette område overtog man i middelalderen mange af de romerske sædvaner. I det romerske rige delte man således også døgnet i dag og nat efter den naturlige længde. Døgnet begyndte, navnlig når det drejede sig om religiøse handlinger, med midnat (*dies civilis*), mens *dies naturalis* begyndte ved daggry. Dag og nat opdeltes hver i 4 dele; nattens opdeling kaldtes *vigilie*. Fra grækerne lærte romerne soluret at kende samt opdelingen af dag og nat i hver 12 lige store dele. Denne metode medførte, at timerne kun ved jævndøgn blev lige lange, mens de efter dagens varierende længde blev indtil en $\frac{1}{2}$ time længere el. kortere i tidsrummene mellem jævndøgn.

I middelalderen kaldte man dag + nat *dies naturalis* el. *integer*, dagen alene *dies artificialis* el. *usualis* (i kanonisk ret *dies legitimus*). Som regel opdeltes dagen, der varede fra solopgang til -nedgang, efter de gudstjenestelige handlinger, der forrettedes til bestemte tidspunkter, de såkaldte *hore canonice*. Det var *matutinum*, *prima*, *tertia* (*hora tertiarum*), *sexta*, *nona*, *vespera* (*hora vesperarum*), *completorium* (*hora completorii*). Klokkeringning forkyndte deres indtræden, hvilket lettede benyttelsen som tidsangivere. Matutin, der opr. var lige efter midnat, nærmedes efterhånden til morgen. Prima var omkr. solopgang; hertil sluttede fromessen sig, i sommertiden undertiden til matutin. Tertia var omkr. kl. 9, hvortil højmessens sluttede sig. Sexta falder sammen med

middagstid, men i løbet af 13. årh. forskydes tidspunkterne, således at sexta glider ud til fordel for nona, som opr. faldt kl. 15 om eftermiddagen, jfr. eng. noon; nonenslap, middagssøvn. Den efterfølgende vesper var opr. en time før solnedgang, men skødes også frem til kl. 13—15. Completorium faldt omkr. solnedgang, og opr. en time herefter hørtes aftenklokken (*pulsus serotinus*, eng. *Curfewbell*, fransk *Couvrefeu*) til tegn, at nu skulle man blive inden døre og dække arnen.

Romernes ulige lange timer overførtes også til middelalderen. Derfor må man undersøge, om der i hvert enkelt tilfælde er tænkt på en af de kanoniske tider, eller om der er tale om *hora diei*. For at kunne sammenligne med vore lige lange timer, må man være klar over, hvor længe solen er på himlen den opgivne dag, dividere soltimerne med 12, alt under hensyntagen til den breddegrad, men befinder sig på.

Vor nuværende timetælling var dog ikke ukendt i oldtid og middelalder (*hore equales*), men benyttedes nærmest kun til astronomiske beregninger. Først i 14. årh. skete der en ændring. Med fremkomsten af slagure, der blev drevet af lodder, og som snart fandtes i mange kirketårne el. rådhus, trængte brugen af lige lange timer hurtigt frem.

Man talte timerne på 3 forskellige måder: 1) Det lille el. halve ur talte timerne (*hore matutine, vespertine*) fra midnat 1—12—1—12. Således talte man — uden hensyn til selve dagens længde — i Frankrig, Spanien, England (a(nte) m(eridiem) og p(ost) m(eridiem)), Nederlandene, Vesttyskland og Italien. 2) Det store ur benyttedes navnlig i Nürnberg og Regensburg. Det talte 8 dagtimer på de korteste dage; dagtimernes tal steg derefter med en $\frac{1}{2}$ med ca. $3\frac{1}{2}$ uges mellemrum til de

længste dage med dagtimernes maksimum 16 timer, hvorefter de atter aftog med de samme intervaller. I takt hermed varierede naturligvis nattetimerne. 3) Det halve ur begyndte $\frac{1}{2}$ time efter solnedgang og talte 24 timer. Uret måtte ofte rettes efter solnedgangens forskydning, oftest når der var en afvigelse på et kvarter. Denne tælling fandtes især i Italien og Böhmen.

Den i dag gældende tælling af døgnets timer fra 0—24 er hentet fra astronomerne.

FORBEDRING AF KALENDEREN

Som omtalt hvilede påskeberegningen i *middelalderen* på den antagelse, at den 19-årige månecyklus (= 235 månemåneder) var lig med 19 julianske år, og man forudsatte, at forårsjævndøgn var 21. marts. Endvidere anså man det julianske år (det tropiske) for at være $365\frac{1}{4}$ døgn. Ingen af disse forudsætninger var rigtige. Et tropisk år er imidlertid 11 min. 14 sek. mindre end det antagne, en fejl, der i løbet af 19 år vokser til 3 timer 33 min. 26 sek. og i løbet af 128 år til eet døgn. De 235 månemåneder er tilsammen 1 time 28 min. 15 sek. kortere end de 19 julianske år, en fejl, der i løbet af 310 år vokser til eet døgn.

Allerede Beda iagttog fejlen ved sammenligning af den cyklisk beregnede månes plads og den virkeliges. Omkr. 1200 var man klar over, at forskydningen var 2—3 dage, og Roger Bacon fremsatte forslag til en kalenderreform. Pave Clemens 6. († 1352) arbejdede med tanken; på koncelierne i Rom, Konstanz og Basel var spørgsmålet på dagsordenen, uden at man nåede praktiske resultater. I 1250'erne var de såkaldte Alfonsinske tavler blevet til i Spanien; deres oplysning, at året var 365 dage 5 tim. 49 min. 24 sek., og deres gode oplysninger om planeternes bevægelser fremmede ligeledes arbejdet på en kalenderreform. I 1474 udkom Johan Müller (Regiomontanus) fra Königsbergs kalender, som vakte opsigt ved at have beregnet ny- og fuldmåne astronomisk samtidig med, at den påviste utallige fejl i den kirkelige

påskeberegning. Han blev som følge heraf af paven opfordret til at reformere kalenderen, men døde, inden han fik fuldendt sit arbejde. Derefter hvilede sagen trods forsøg på at få spørgsmålet afgjort på Laterankonciliet 1512—17 og Tridentinerkonciliet.

I begyndelsen af 1570'erne var kardinalerne blevet opmærksom på lægen Aloigi Giglio (Aloisius Lilius) fra universitetet i Perugia; han udarbejdede efter opfordring et udkast, der 1576 skulle behandles af en international kommission, nedsat af pave Gregor 13. Den lod i slutningen af 1577 og beg. af 1578 Giglios udkast sende til en lang række fyrster, ærkebiskopper og universiteter til udtalelse; der indløb mange svar, de fleste godkendende. Efter yderligere arbejde i kommissionen udsendte Gregor 13. bullen 24/2 1582 om kalenderreformen.

Reformen havde 2 formål. For det første skulle man for fremtiden kunne fejre påsken så nær det sande forårsjævndøgn som muligt. Det kunne kun ske ved at føre jævndøgn tilbage til 21. marts. Dette opnåede man ved at udskyde 10 dage. Bullen fastsatte derfor, at man efter 4. oktober skulle tælle 15. oktober 1582, som nødvendigvis måtte være en fredag, da den 4. oktober med søndagsbogstavet G var en torsdag. Efter ændringen måtte resten af året have søndagsbogstavet C. For at undgå en ny bevægelse af jævndøgn bort fra 21. marts, ændrede man reglen om skudår således, at blandt århundrederne skulle kun de, der var *delelige med 400*, være skudår. Den lille unøjagtighed, der dog blev tilbage, vil først i løbet af 3600 år beløbe sig til 1 døgn.

For det andet skulle reformen rette fejlen i månecyklen og søge at opnå bedst mulig overensstemmelse mellem de virkelige og de kalendariske månefaser. Dette spørgsmål var vanskeligere at løse, fordi man enten skulle gå

rent astronomisk til værks eller også forbedre den hidtil benyttede cykliske beregning; da det kunne forventes, at den første metode ville vække voldsom modstand på grund af det radikale brud med fortiden, valgte paven at benytte den cykliske metode i forbedret stand og derved opnå den ovennævnte overensstemmelse. Man opgav beregningen efter gyldental og indførte en ny epaktcyklus. Ifølge den skal hver dag i året have sit tal mellem 30 og 1. Hvis nymåne indtræder 1. januar, er dens alder 1, men man kan også sige, at dens alder da = 0, og epakten derfor 0, således Giglio. I den gregorianske kalender bruger man * herfor, således at alle nymånedage i året betegnes på denne måde. 2. januar fik epakten 29. 30. januar fik 1, 31. januar * o. s. v., idet man derefter skiftede mellem måneder på 30 og 29 dage. I måneder med 29 dage kom epakten 25 og 24 på een dag. Da 1. januar har epakten *, bliver årets epakt *, altså månens alder 1. januar. 2. år får derfor epakten XI og således med forskydning på 11 for hvert år i den 19-årige cyklus. I det 19. år findes som sædvanlig månespringet. På grund af månecyklens afvigelse — 1 dag i løbet af 310 år, jfr. ovenfor — fra virkeligheden, lod man epakten vokse med een 8 gange i løbet af 2500 år, de 7 gange hvert 300. år, 8. gang efter det 400. år. I de århundreder, hvor skuddagen udelodes, f. eks. 1700, mindskedes epakten med een.

Når man gennem epakten kender alle det pågældende års nymåner, kan man let finde frem til forårsfuldmånen (påskegrænsen), jfr. tabeller over epakt og stedsevarende gregoriansk kalender i Bauer og Tafel VII og XVII i Grotefend, endvidere tabeller over påskedag for 500—2000 i Handbook of Dates.

Den påbudte overgang fra 4. til 15. oktober 1582

fandt kun sted i *Italien* (enkelte undtagelser), *Spanien*, *Portugal* og delvis *Polen* (herunder også *Danzig*), idet protestanterne og de græsk-katolske satte sig til modværgen herimod. *Frankrig* og *Lorraine* gik fra 9. til 20. december 1582. *Holland*, *Brabant*, *Flandern* og *Hennegau* og de fleste andre sydlige provinser i Nederlandene gik fra 21. december 1582 til 1. januar 1583. I *Tyskland* rejste spørgsmålet takket være pavens politiske ubehændighed en skarp strid mellem katolikker og protestanter. I det katolske område indførtes den i løbet af 1583, d. v. s. i det nuværende *Vest- og Sydtyskland*, mens det protestantiske område fastholdt den julianske og anså reformen for afskyeligt papisteri. 1584 gik *Østrig* og *Bøhmen* fra 6. til 17. januar, dele af *Schweiz* fra 11. til 22. januar, *Schlesien* og *Lausitz* fra 12. til 23. januar, *Ungarn* fra 22. januar til 2. februar, hertugdømmet *Westfalen* fra 1. til 12. juli. 1585 gik bispedømmet *Paderborn* fra 16. til 27. juni. 1590 *Siebenbürgen* fra 14. til 25. december. *Preussen* (hertugdømmet) skiftede 1610 fra 22. august til 2. sept. 1615 *Pfalz-Neuburg* fra 13. til 24. december. 1617 hertugdømmet *Kurland*, som 1796 gik tilbage til juliansk. 1624 bispedømmet *Osna-brück*. 1630 bispedømmet *Minden*. 1631 bispedømmet *Hildesheim* 15. til 26. marts. 1648 de til Frankrig afståede dele af *Alsace*. 1655 kanton *Wallis* fra 28. febr. til 11. marts. 1682 *Strassburg by* fra 5. til 16. febr.

1700 gik *det øvrige protestantiske Tyskland* (herunder de svenske nordtyske områder) samlet, samt *Danmark* og *Norge* fra 18. febr. til 1. marts, endvidere *Gelderland* og *Zutphen* fra 30. juni til 12. juli, *Utrecht* og *Overijssel* fra 30. novbr. til 12. decbr., *Friesland* og *Groningen* fra 31. decbr. til 12. jan. 1701; denne overgang valgtes også i *Zürich*, *Bern*, *Basel*, *Genève*, *Turgau*

og *Schaffhausen*. 1724 *Glarus*, *Appenzel* og byen *St. Gallen*. 1750 *Pisa* og *Firenze* samtidig med overgang til årsbegyndelse 1. januar. 1752 *Storbritannien* fra 2. til 14. sept., samme år som man havde ladet året begynde 1. jan., således at årets første 8 måneder samt 2 dage af sept. regnes efter juliansk kalender. 1753 gik *Sverige* fra 17. febr. til 1. marts. 1760—1812 *Graubünden* til forskellige tidspunkter. *Irland* 1782. *Rusland* 1918 fra 31. januar til 14. febr. *Tyrkiet* 1914, *Rumænien* 1919, *Grækenland* og *de øvrige Balkanstater* 1923; den sene overgang skyldtes den ortodokse kirkes modstand mod en reform, der udgik fra paven.

Vanskelighederne var dog ikke helt tilendebragt med overgangen til gregoriansk kalender. Samtidig med overgangen vedtog de tyske protestanter at anvende en såkaldt »forbedret kalender«, hvis afvigelser bestod i, at forårsjævndøgn ikke var fikseret til 21. marts, og at påskefuldmånen ikke altid faldt sammen med den gregorianske kalenders. Således gik det i 1724, da katolikkerne fejrede påske 16. april, men protestanterne 9. *Danmark* fulgte katolikkerne, dog ikke for hertugdømmernes vedkommende, som fulgte protestanterne. Modsat i 1744, da Danmark fejrede påske sammen med protestanterne 29. mars, katolikkerne 5. april. 1775 afskaffedes kalenderen til fordel for den gregorianske på initiativ af Frederik den Store for at undgå nye vanskeligheder i 1778 og 1798.

I *Sverige* skulle man efter planen have deltaget i overgangen til gregoriansk kalender; men det lykkedes ikke at drage det svenske hof med, der i stedet besluttede sig til at tage et svensk særforslag, ifølge hvilket man beholdt den julianske kalender, men undlod at anvende skuddag. Dette vedvarede til 1712, da man gav februar

30 dage for at bøde på fortiden. I disse år skal man trække 1 dag fra for at få den julianske, som derefter fastholdtes til 1753 som ovennævnt. — 1700—11 fejredes påsken derfor 1 dag senere end efter den julianske, med undtagelse af 1705, 1709 og 1711, da påskedag falder en uge før, og dato derfor bliver 6 dage tidligere end i den julianske. 1712—39 fejredes påsken efter juliansk kalender. Derefter gik man over til astronomisk beregning af påsken, og den bibeholdtes til 1844; men det medførte indtil 1753, at påsken faldt 11 dage tidligere end hos de øvrige protestanter. Efter overgangen til gregoriansk kalender afveg påsken kun i 1802, 1805 og 1818, da den faldt en uge senere i Sverige. 1844 gik man over til den gregorianske beregning. 1867 ligeledes i Finland.

I de mange år, da flere kalendere var i brug, skrev man ofte dateringen som brøk, som regel med gregoriansk kalender som nævner, juliansk som tæller. Dog kan man finde det omvendte blandt katolikkerne i 17. årh. I begyndelsen brugte man tilføjelsen *iuxta calendarium Gregorianum, iuxta antiquum calendarium, stilo uetere* el. *antiquo, stilo nouo, reformato, Gregoriano, selon le calendrier nouveau* el. *réformé*.

DEN FRANSKE REVOLUTIONSKALENDER

Den franske revolutions ledere ønskede den kirkelige kalender afskaffet, dels fordi den ikke harmonerede med det nye styre, og dels fordi den hvilede på et dårligt astronomisk grundlag. Konventet nedsatte en kommission, og på grundlag af dens betænkning, fastlagde det 5. oktober en ny tidsregning og noget senere en ny kalender. Man afskaffede årene e. Kr. og erstattede dem med årene efter republikken med epoke i efterårsjævndøgn 22. sept. 1792; men alligevel lod man republikkens 2. år begynde 1. januar 1793. (Tidligere havde man talt frihedens år fra 14. juli 1790 og fra 10. august 1792 også lighedens år). I den nye kalender lod man også epoken være 22. september 1792 og kaldte tiden herfra til 21. september 1793 for år I. Begyndelsestidspunktet var det sande efterårsjævndøgn ved midnat, og tidspunktet skulle hvert år bekendtgøres af astronomerne. Året omfattede 365 dage og 366 dage i et skudår, som indskødes efter astronomisk beregning, hvilket normalt skete hvert 4. år. Den fireårige periode kaldtes *Franciade*. Året opdeltes i 12 måneder à 30 dage, hvortil allersidst kom 5 *jours complémentaires*, i de 2 første år dog kaldt *sansculottides*; hertil lagde man i skudårene (*ans sextiles*) skuddagen »le jour de la Révolution.« År III, VII og XI var skudår. Måneden blev opdelt i 3 dekader à 10 dage, den tiende dag gjordes til helligdag. Dekaderne blev atter afløst af ugen og de gamle ugedagsnavne i 1802. Selve revolutionskalenderen afskaffedes af Na-

oleon ved en senatsbeslutning af 9. september 1805, som bestemte, at den gregorianske kalender atter skulle tages i brug 1. januar 1806. — Tabeller over den republikanske kalender findes hos Bauer og i Grotefend, Taschenbuch.

DEN ROMERSKE KALENDER

Ovenfor s. 13 er Cæsars kalenderreform omtalt med fastlæggelsen af årets længde til 365 dage og hvert 4. år som skudår med 366 dage.

Han beholdt den gamle romerske opdeling af måneden. Fra gammel tid hed den 1. dag i måneden *Kalendae* (også med C-, forkortet K(C)al.). Den 5. dag i måneden hed *Nonae* (forkortet Non.) og den 13. i måneden hed *Idus* (Id.). I månederne *marts*, *maj*, *juli* (ældre *quintilis*) og *oktober faldt Nonae og Idus henholdsvis på den 7. og 15. dag*. Alle dage i en given måned betegnedes ved baglæns tælling fra disse tre faste dage. 2. januar f. eks. betegnedes som 4. dagen før Nonae, idet man medregnede både begyndelses- og slutdag. Derfor skal man ved reduktion af datoer, beregnet ud fra Nonae og Idus tillægge een til 5. og 13., hvorefter man fradrager det opgivne tal før 5. og 13. Eks.: IV nonas ianuarii. Nonae i jan. er den $5. + 1 \div 4 = 2$. januar. Ved opgivelser af datoer, beregnet fra Kalendae, skal man på grund af månedsskiftet tillægge 2 til dagantallet i den foregående måned, før man trækker det opgivne tal fra. Eks.: 8 kalendas octobris. I foregående måned (sept.) er $30 \text{ dage} + 2 \div 8 = 24$. september.

Tabeller over den fuldstændige romerske kalender findes i Grotefend og i Bauer og iøvrigt i de fleste kronologiske håndbøger.

TILLÆG

DEN BORGERLIGE (FOLKELIGE) KALENDER

Behovet for kronologiske oplysninger har formentlig været lige stort til enhver tid, ja, det har altid vakt opsigt, når en eller anden person på stående fod har kunnet løse kronologiske opgaver. Men de fåtallige hjælpemidler befandt sig ved domkirkerne eller de store klostre. Derfor kunne det være vanskeligt eller måske umuligt at drage nytte af dem, hvis man boede langt fra disse kirkelige centre.

Derfor opstod der andre hjælpemidler, fremstillet i træ. Som forløbere for de egentlige kalenderstave kan man regne de primitive pinde med streger for et antal dage, som kendes fra en række naturfolk.

Trækalendarerne kendes fra de nordiske lande, landområderne langs Østersøen, dele af Rusland, Bulgarien, Ungarn, Alpelandene, Bretagne, Flandern samt dele af England. De kendes i en lang række former med varierende indhold. Nærmest den helt primitive form kommer de nordnorske kalendere, der bærer streger, skåret tværs over hele træstykkets flade og med markering af hver 7. streg. Meget almindelig var *rimstaven* (vestnordisk *rím*: kalender), udformet som stav eller sværd, hvor mærkerne for dagene var indristet langs kanterne. De kendes også som et noget bredere »bræt« med håndtag, svensk *rimkavle*. Man brugte efterhånden også *rimtavlen*, et tavleformet bræt, som kunne hænge på væggen. Den kunne være delt i en sommer- og en vinterside, eller man samlede hele året på forsiden i kolonner. På

mange af kalenderne markeredes nu foruden søndagene en række af de store faste kirkelige festdage. Rimeligvis med forbillede i bog eller håndskrift fremstilledes *rimbogen*, d. v. s. træstykkerne bandtes sammen ved den ene langside, i andre rimbøger er træstykkerne bundet sammen gennem et hul i den ene ende, således at kalenderen ligner et nøgleknippe. Til yderligere understregning af årets vigtigste festdage indførtes også indskæring af en række symboler, navnlig ved helgendage, hvor det var meget let at skaffe karakteristiske tegn fra martyrhistorierne.

Imidlertid var det naturligvis også af stor vigtighed at kunne bestemme de bevægelige helligdages plads, især påskens. Det kunne ikke gøres med symboler på grund af bevægeligheden. I stedet indførte man da gyldentallet (jfr. herom iøvrigt s. 16) på kalenderstavene, således at man derigennem kunne beregne den cykliske månens plads. Til angivelse af gyldentallene 1—19 brugtes ofte de såkaldte *pentadiske* taltegn i en udformning, som er særegen for Centraleuropa, mens England har sin egen udformning, repræsenteret i et enkelt eksemplar fra Norge. Princippet i denne tælling er, at man på en lodret streg indsætter tegn for 1, 5 og 10 på en sådan måde, at de nøjagtigt gengiver tallene i rækken 1—19.

I det egentlige Sverige er endelig kalenderen på træstavene omsat til de yngre runer, heraf navnet *rune-staven*. Fra Sverige har denne særform bredt sig til de landområder, der var under svensk kulturindflydelse, og enkelte eksempler er også fundet i Norge og Danmark. Fra kirkekalenderen oversattes søndagsbogstaverne A—G til de første 7 runer i det yngre runealfabet. Gyldentalsrækken oversattes til de 16 runer, og til udfyldning af 17, 18 og 19 konstrueredes 3 udfyldningsruner.

Hvornår det er sket, ved man ikke med sikkerhed. I Worms Fasti Danici (1626, 2. udg. 1643) afbildes en gotlandsk runekalender, der dateres til 1228. Den kalender fandtes i et håndskrift, som siden er gået tabt. I Statens historiske museum i Stockholm findes en lignende kalender. Den sidste synes i hvert fald direkte at kunne påvises som forlæg for en række trækalendarer.

Både rimstave og runestave er bevaret i meget stort tal, idet de så at sige er repræsenteret på alle Europas museer. Især runestavene påkaldte tidligt opmærksomheden, hvorfor de er talrigt repræsenteret i de først indgåede dele af museernes samlinger. Mange af dem er derfor ret usikkert afhjemlede både med hensyn til findested og alder. De fleste af dem er eftermiddelalderlige. I Sverige er det muligt at opdele de bevarede runestave efter landskaber på grundlag af runernes form, men samtidig må man også udskille de stave, hvis tilblivelse skyldes den almindelige antikvariske interesse, som vakt af Rudbecks Atlantis (1677—80) og Worms Fasti Danici, f. eks. den kendte »Jakobsstav«, der skænkedes Frederik d. III.

I løbet af 15. århundrede opstod de såkaldte billedkalendarer, d. v. s. kalenderer, der i deres anlæg ligesom rim- og runestavene er beregnet på bredere kredse. De indeholder ligeledes søndagsbogstaverne, gyldentallene, tegn for uheldsdage, klokkeslet for nymånens tænding i en bestemt periode, månens sideriske omløb samt angivelse af dens gang gennem dyrekredsens tegn. Desuden er der billeder af helgener med deres attributter og endelig de såkaldte *rettede gyldental*.

Som ovenfor (s. 72) berørt vidste man allerede i middelalderen, at den julianske kalender og den cyklisk beregnede måne ikke svarede til virkeligheden, fordi man

undlod at tage fuldt hensyn til den virkelige længde. Ved på forskellige måder at foretage rettelser i gyldentallenes placering i året søgte man at nærme sig til den virkelige tænding af nymånen. På grund af gyldentalsrækkerne synes det muligt til en vis grad at klassificere de bevarede billedkalendere og påvise visse runestaves slægtskab med dem.

Årsagen til den store interesse for forsøg på at rette kalenderen var tidens faste overbevisning om, at der bestod en utvivlsom forbindelse mellem himmellegemernes og navnlig månens bevægelser og det menneskelige legeme og dets sundhedstilstand. Månens stilling afgjorde, hvor og hvornår man måtte årelade mennesket. »Åreladningsmanden« blev et vigtigt kalendarisk hjælpemiddel.

Med bogtrykkerkunstens opfindelse blev det muligt at fremstille oplag, og træsnittet muliggjorde aftrykningen af billedkalenderen. Samtidig gik man over til at fremstille almanakker for et enkelt år ad gangen. Heri optog man da lægeanvisningerne for åreladning, angivelser af så- og høsttid, bedste tidspunkt for at holde bryllup og barsel m. m. De helgendages navne, der var knyttet til anvisningerne, gled efterhånden frem foran anvisningerne; almanakker af denne sidste type, som kom til at danne forudsætning for navnerækkerne i de nordiske almanakker, tryktes allerede omkr. 1500 i Nürnberg. Den første danske almanak udkom 1570, den den første svenske 1585. Navnelisterne er for en del uforandret videreført til i dag, og de gamle nordiske månedsnavne, glugmåned, blidemåned, tordmåned, fåremåned, majmåned, skærsommer, ormemåned, høstmåned, fiskemåned, sædemåned, slagtemåned og kristmåned for januar-december optages stadig; oprindelsen til nogle af

disse navne er uvis, medens andre utvivlsomt afspejler den vigtigste virksomhed eller begivenhed i det gamle samfund på det pågældende tidspunkt af året. Allerede i det 18. årh. følte denne navnerække som noget forældet, jfr. Holbergs brug af navnene i epistel nr. 448, der er rettet mod sprogpuristerne.

REGISTER

(Tallene er sidetal)

- »Åreladningsmanden« 84
 Året 9
 » før og efter Kristi 34
 Årets begyndelse 38-51
 » » i Norden 49-51
 Årets opdeling 52-68
 Årstider 53
- Ab urbe condita 26
 Advent 65
 Alfonsinske tavler 72
 Almanak 11, 44, 84
 Annaler 20
 Annunciationsstil 42-45
- Beda 14, 19-20, 22-23,
 28-29, 34, 48, 72
 Billedkalender 83-84
 Bispeår 32
 Byzantinerne 27, 30, 36-37,
 47
- Calculus Florentinus 42-43
 » Pisanus 42
 Calendæ 80
- Chronosticha 35
 Claves terminorum 24-25
 Consuetudo Bononiensis
 59-61
 Cyklus 11
 Cæsar 13-14, 38, 52
- Dagens inddeling 69-71
 Dagtælling 59
 Datering, liturgisk 61-63
 » » i Nor-
 den 62
 Dekader 78
 Dionysius exiguus 17-20,
 23, 34
 Døgnet 9, 69
- Efemeriderne 11
 Epakt 23, 74
 Epaktcyklus 74
 Epiphania 65
 Epoke 11
- Fastelavn 66
 Feria 56-57
 Festa Chori 63

- Festa fori 63
 Festdagsdatering 61-63
 » i Norden 62
 Fester, bevægelige 64-68
 Forårsjævndøgn 17, 53
 Franciade 78
- Gregoriansk reform 73-77
 Gyldental 15, 82
 » , rettede 83-84
- Helgendage 61-62
 Helligtrekongersdag 65
 Hore canonice 69-70
- Indiktion 26-29
 » i Norden 28
 Indiktionscykel 26-27
 Inkarnationsår 34-35, 42
- Januarstil 38-40, 49, 50
 Jubelår 36
 Juliansk kalender 13
 Jødisk påske 17
 » tidsregning 37
- Kalendarium 16, 20
 Kalender 11
 » , borgerlig 38-39, 81-85
 » , »forbedret« 76
 » , romersk 57, 80
- Kalender, romersk i Norden 58-59
 » , stedsevarende juliansk 15
- Kalenderbrøk 77
 Kalenderforbedring 72-77
 Kalenderstave 82-83
 Kalenderstrid 75
 Komputist 12
 Komputistik 12
 Konkurrenter 24
 Konsulatsåret 29
 Kristi fødselsår 34
- Langfredag 67
 Lilius, Aloysius 73
 Lunation 10
 Lustrum 14
- Måneår 10-11, 13, 14, 23
 Månebogstaver 22-23
 Månecyklus 14, 23, 39, 72, 73
 Måned 10, 52
 Månednavne, nordiske 84-85
 Månefaser 10, 73
 Månespringet, se saltus lune
 Metons cyklus 14, 19
 Müller, Johan 72
- Nativitetsstil 47-49
 Nytår, se årets begyndelse

- Octaua 64
 Olympiade 26
 Overgang til gregoriansk kalender 74-76

 Påskeår 45-47
 Påskeberegningen 17-25
 Påskebogstaver 22-23
 Påskecyklus 19-22
 Påskedag 17, 25, 66
 Påskegrænse 22
 Påskestrid 19
 Påsketavler 17-19
 Palmesøndag 66
 Pinse 67
 »Planetugen« 54-56
 Polarstjernen 10
 Pontifikatsår 30
 Primstav 83

 Quadragesima 66
 Quinquagesima 65

 Regeringsår 30
 » i Norden
 30-32
 Revolutionskalender 78-79
 Rimbog 82
 Rimkavle 81
 Rimstav 81
 Rimtavle 81-82
 Runekalender 83
 Runestav 82

 Saltus lune 14, 23, 74
 Seleukidisk tidsregning 37
 Septuagesima 65
 Sexagesima 65
 Skudår 13, 16, 73
 Skuddag 10, 13
 Skudmåned 11, 14
 Skærtorsdag 67
 Solår 9-10, 13 ff.
 Solcykel 15
 Soldøgnet 9
 »Solmåned« 52-53
 Soltal 15-16
 Sothisperiode 10, 13
 Spansk æra 33
 Stjerneår 10
 Stjernedøgnet 9
 Styrere af dagene 54
 Søndagsbogstav 16, 39

 Taltegn, pentadiske 82
 Tamperdage 53
 Terminus pascalis 22
 Time 69-70
 Trinitatis søndag 67
 Tropisk år 9, 72
 Trækalender 81-83

 Uge 53-59
 » , den stille 66-67
 Ugedagenes navne 54, 55
 Ure 70-71

 Vigilia 63-64

Zodiakus 52-53

Ægyptisk tidsregning

10, 13

Ækvinoktialår 9-10

Æra 11

» , byzantinsk 36

» , diocletiansk 33

» , spansk 33

Ærkebispeår 32

INDHOLD

Forord	5
Nogle væsentlige værker	6
Indledning	9
Solåret	13
Påskeberegningen	17
Betegnelser for året	26
Årets begyndelse	38
Opdelingen af året	52
Inddelingen af dagen	69
Forbedring af kalenderen	72
Den franske revolutionskalender	78
Den romerske kalender	80
Tillæg: Den borgerlige (folkelige) kalender	81
Register	86

Denne bog er trykt i Carlo Mortensens Bogtrykkeri,
Viborg. Skrift: Garamond Linotype. Papir: Tryk E 100 g.
Klicheer: Hammerschmidt A/S, Aarhus. Oplag: 1200
eksemplarer.

Omslaget er tegnet af Evald Thøgersen.

